

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

MODERN İSLAM DÜŞÜNCESİNİN EVRİLMESİNDE
CEVDET SAİD ÖRNEĞİ

ELİF ERTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL TAŞ

KONYA -2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Elif FERTÜRK
	Numarası	148102011048
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / İSLAM FELSEFESİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail TAŞ
	Tezin Adı	MODERN İSLAM DÜŞÜNCESİNİN EVRİLMESİNDE CEVDET SAİD ÖRNEĞİ

Modern İslam Düşüncesinin Evrilmesinde
Cevdet Saïd Örneği başlıklı bu çalışma 30/10/2019
Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Cevdet Saïd Örneği başlıklı bu çalışma 30/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr	İsmail TAŞ	
2	Prof. Dr	Tahir UCUŞ	
3	Dr	Hasan AKKANAT	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Elif ERTÜRK		
	Numarası	148102011048		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/ İslam Felsefesi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
Tezin Adı	Modern İslam Düşüncesinin Evrilmesinde Cevdet Said Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ELİF ERTÜRK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ELİF ERTÜRK		
	Numarası	148102011048		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/ İSLAM FELSEFESİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. İSMAİL TAŞ		
Tezin Adı	MODERN İSLAM DÜŞÜNCESİNİN EVRİLMESİNDE CEVDET SAİD ÖRNEĞİ			

Bu çalışmada; değişim, cihat ve demokrasi kavramları Cevdet Said örneği üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. İlk olarak Cevdet Said'in değişim hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Ardından Cevdet Said'in entelektüel gelişimine katkı sağlayan modern İslam düşünürlerinin cihat ve demokrasi konusu hakkındaki görüşleri değerlendirilerek düşünürün cihat ve demokrasi konusundaki fikirlerinin günümüze yansımaları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Cihat, Demokrasi.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	ELİF ERTÜRK		
	Student Number	148102011048		
	Department	SCIENCE OF RELIGION/ISLAMIC PHILOSOPHY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. İSMAİL TAŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	AN CEVDET SAİD'S SAMPLE FOR IN THE EVOLUTION OF MODERN ISLAMIC THOUGHT			

In this study: The notions of change, jihad (crusade) and democracy have been tried to examined through Cevdet Said specimen. Firstly, Cevdet Said's views on change were evaluated. Then, opinions of modern Islam thinkers who contributed to Cevdet Said's intellectual development about jihad (crusade) and democracy werw evaluated. Finally, reflections to present of Said's (his) ideas on jihad (crusade) and democrocy have been determined.

Keywords: change, jihad, democracy.

İÇİNDİKLER

İÇİNDİKLER.....	İ
ÖN SÖZ	İİİ
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
I. Araştırma Konusu ve Problemi	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
III. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar.....	1
CEVDET SAİD'İN HAYATI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
CEVDET SAİD'DE BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YASALARI	4
1.1. İnsanlığın Genel Yasası.....	4
1.2. Toplumun Kendini Değiştirmesi.....	5
1.3. Yasa Fikrinin Müslümanlar Nezdinde Benimsenmesi.....	10
1.4. Kur'ân'da Akıl ve Yasalar	19
İKİNCİ BÖLÜM: CİHAT	24
1.1. Cihadın Mahiyeti.....	24
1.2. İslami Toplumun Yapılanması.....	25
1.3. Cihadın Şartları	29
1.4. Savunma ve Saldırı Savaşları.....	31
1.5. Savaş Kararı	34
1.6. Yanlış Cihat Anlayışları.....	34
1.7. Mücadele Yöntemlerinin Değişmesi.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEMOKRASİ	43
3.1. Demokrasinin Mahiyeti.....	45
3.2. İslam ve Demokrasi.....	46
3.3. Batı'nın Demokrasi Anlayışı.....	50
3.4. Müslümanların Demokrasi Yaklaşımı	54
3.5. BM ve Demokrasi	58
SONUÇ.....	61

BİBLİYOGRAFYA..... 65

ÖN SÖZ

Değişim hayatın bir kanunudur. Zaman içinde her şey değişmektedir. Değişim, bireyler ve toplumlar için bir zorunluluktur. Toplumsal değişim, toplumun tabiatının bir gereğidir. Her toplumun kendine göre bir dinamizmi vardır. Değişimin, zamana ve topluma göre farklılık arz ettiği söylenebilir. Değişim olumlu ya da olumsuz, ileriye ya da geriye olabilir. Değişimin yolunu ve yönünü belirleyen asıl güç, insanın veya toplumun niyeti ve iradesidir. İnsan veya toplum kendini değiştirmeye çaba sarf ettiğinde durumunu, tutumunu ve davranışlarını yeniden gözden geçirir. Potansiyel gücünün farkında olarak kendisine bir amaç belirler ve bu amaca ulaşmak için kullanacağı araçları tespit ve tayin eder.

Cevdet Said eserlerinde İslam dünyasının değişime ihtiyacı olduğunu sürekli dile getirmektedir. Ona göre Müslümanların bugün içinde buldukları bu çelişik, buhranlı durumdan ancak zihin dünyalarını değiştirerek kurtulabilirler. Çünkü davranışlar zihin dünyasının bir sonucudur. Değişim nedir? Değişimin irade ve yasa kavramları arasında nasıl bir ilişkisi vardır? Bireysel ve toplumsal değişimin gerçekleşmesi için ne yapılması gerekmektedir? Cevdet Said'in *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları* adlı eserinden yola çıkarak bu sorularımıza cevap bulmaya çalışacağız.

Said, Müslümanların zihin/fikir dünyalarının değiştirmedikleri sürece içinde buldukları buhranlı durumdan, geri kalmışlıktan kurtulamayacaklarını ifade etmektedir. Müslümanların buhranlı durumdan çıkamamalarının bir nedenini de yanlış cihat anlayışına bağlayan düşünür düşünür, cihadın Müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığını değerlendirmenin yanında cihadın anlam ve mahiyetinin ne olması gerektiği konusunda da açıklamalarda bulunur. Cihat kavramı İslam'ın ilk günlerinden itibaren anlaşılması ve yorumlanmasında ihtilafli bir kavramdır. Cihat nedir? Kime karşı yapılır? Ne zaman farzdır? Saldırı savaşı mı savunma savaşı mıdır? Cihat-iç savaş ilişkisi nedir? Çalışmamızda çağdaş düşünürlerin konu hakkındaki görüşlerinden hareketle sorulara cevap bulunması, Cevdet Said'in cihat hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi, hedeflenmektedir.

Cevdet Said, zorlama ve baskının olduğu hiçbir yerde adaletin, ilerlemenin ve özgür düşünce yapısının olmayacağını ifade etmektedir. Bunun sonucunda da İslam ülkeleri içinde bulunduğu kargaşadan, geri kalmışlıktan kurtulamayacaktır. Demokrasinin olmadığı ülkelerde iç savaşların ve dış güçlerin müdahalesi sürekli devam ettiği için toplumda ileri yönde bir değişim gerçekleşmeyecektir. İslam ve demokrasi ilişkisi, son yüzyılda en çok tartışılan, üzerinde ciddi bir literatür oluşturulmuş önemli bir konudur. Demokrasi nedir? İslam siyasi geleneğinde, Batı kökenli olan demokrasi kavramı, İslam ile bağdaşmakta mıdır? Çalışmamızda çağdaş düşünürlerin konu hakkındaki görüşlerinden hareketle sorulara cevap bulunması, Cevdet Said'in demokrasi hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çağımızın İslam düşünürlerinden birisi olan Cevdet Said, İslami şuurun tashih edilmesi /düzeltilmesi, şiddetin reddi, değişim, afaki ve enfüsi ayetlerin araştırılması, anlaşma, uzlaşma, birlikte yaşama gibi konular üzerinde yoğunlaşmasının yanı sıra çağdaş Arap-İslam âleminin yaşadığı düşünsel sorunlar üzerinde çalışmaktadır. Biz bu çalışmamızda Said'in bireysel ve toplumsal değişimin yasalarını, cihat ve demokrasi konuları hakkındaki fikirlerini araştırmayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Cevdet Said'in hayatı, entelektüel gelişimi ve eserlerini inceledik.

Birinci bölümde, Cevdet Said'in *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları* adlı eserinde değişim konusundaki görüşlerini değerlendirmeye çalıştık.

İkinci bölümde, düşünürün entelektüel gelişimine katkı sağlayan çağdaş düşünürlerin fikirlerini inceleyerek, Cevdet Said'in cihat konusu hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, düşünürün entelektüel gelişimine katkı sağlayan çağdaş düşünürlerin fikirlerini inceleyerek, Cevdet Said'in demokrasi hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamda bilgi ve yardımı ile her zaman destek olan danışman hocam sayın Prof. Dr. İsmail TAŞ'a teşekkür ederim. Çalışmam esnasında çeşitli yönlerden

yardımlarını gördüğüm sayın Prof. Dr. Tahir ULUÇ'a ve sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI' ya da teşekkürlerimi sunarım.

ELİF ERTÜRK

KONYA-2019

KISALTMALAR

a.g.e. :Adı geçen eser

as.:Aleyhisselam

b.:ibn

bs.:Basım, baskı

Bkz.: Bakınız

Bsk.:Baskı

C: Cilt

Çev.:Çeviren

D.İ.B.:Diyamet İşleri Başkanlığı

Hız.: Hazreti

İst.: İstanbul

md.: Maddesi

nşr.: Neşreden

öl.: Ölümü

s.: Sayı

Thk.:Tahkik, şerh, hazırlayan

Trc.:Tercüme

Ts.:Tarihsiz

Yay.:Yayımları

GİRİŞ

I. Araştırma Konusu ve Problemi

Bu araştırmada, çağımızın İslam düşünürü Cevdet Said'in değişim, cihat ve demokrasi konularındaki görüşleri incelenecektir. Değişim, cihat ve demokrasi ile neyin kast olunduğu dikkate alınarak, günümüze nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cevdet Said, bireysel ve toplumsal değişimi, Müslümanların problemlerin çözümü konusundaki tutumlarına bağlamakta, problemlerin çözümünü yasaların varlığını kabule ve yasaları keşfetmeye bağlamaktadır. Yasaları inkar etmenin ise değişimin olumsuz yönde meydana gelmesine neden olacağını iddia etmektedir.

Teolojik bir kavram olan cihadın değerlendirmesini yapan Cevdet Said, cihat kavramının Müslümanlar tarafından yanlış anlaşıldığını, cihadın sıcak savaş anlamına gelmediğini Kur'ân'da cihadın birçok anlamının bulunduğunu ortaya koyar.

Halkın egemenliği anlamına gelen demokrasi kavramını "Dinde zorlama yoktur. " ayetini temel alarak "siyasette zorlama yoktur" cümlesine tebdil eden Cevdet Said, zorlama ile gelen dinin din olmayacağı gibi zorlama ile gelen siyasetinde siyaset olamayacağını iddia etmektedir.

Bu çalışmamızda değişim, cihat ve demokrasi kavramlarının Cevdet Said örneği üzerinden incelemeye çalışacağız. Araştırmanın amacı, Cevdet Said düşüncesinde değişimin bireysel ve toplumsal boyutu, cihat ve demokrasi kavramlarının nasıl anlaşıldığı ve sosyopolitik olarak günümüze yansımalarını araştırmaktır.

III. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Araştırma konusunun belirlenmesinde öncelikle Cevdet Said'in *Âdemoğlu'nun İlk Mezhebi, Din ve Hukuk, Âdem'in Oğlu Habil Gibi Ol, Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları* gibi eserleri ve bu eserlerde belirlenen kuramsal çerçeve esas

alınacaktır. Bu eserlerin ana tezi olan değişim, cihat ve demokrasi kavramları etrafında şekillenecektir.

CEVDET SAİD'İN HAYATI

1931 yılında Suriye'nin Golan tepesinin eteğinde yer alan Bi'ru Acem Köyü'nde doğdu. Çerkezlerin AdigelerinAbzeh kabilesinin Tsey sülalesine mensup bir ailenin çocuğudur. Ataları 1864 yılında Kuzey Kafkasya'daki vatanlarından sürülerek, o zamanlar bir Osmanlı toprağı olan Suriye'nin Golan tepelerine yerleşmiştir.

Üç yıl medrese eğitimi alan Said, beş yılda ilköğrenimini tamamladı. 1946 yılında on beş yaşında iken Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi'ne eğitim almak için gitti. Ezher Üniversitesi'nin orta bölümünü okudu. Ardından aynı Üniversite'nin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden mezun oldu. Toplamda on yıl Ezher Üniversitesi'nde eğitim aldı.

Hafız Esed döneminde beş kez tutuklandı. İlk kez hapse 1963 yılında girdi. Bunun ardından altı kez daha hapis yattı. Cevdet Said, hapis yatmasının ardından öğretmenlik görevinden uzaklaştırıldı. Öğretmenlik mesleğinden uzaklaştırılması sonucu köyüne dönen Said, odunculuk ve arıcılık ile ailesinin geçimini sağlamaya çalıştı.

Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sonucu evi bombalanan Cevdet Said, 2012 yılında Türkiye'ye yerleşti. Yaşamını İstanbul'da sürdüren Cevdet Said, ailesi ile beraber kalmaktadır.¹

Cevdet Said, ilim yolculuğunun başında CemaleddinAfgani (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905) ve Muhammed İkbâl'den (1877-1938) ilham almıştır.Ardından Ali Şeriatî (1933-1977),Muhammed Esed (1900-1992) Muhammed Arkounve özellikle Malik bin Nebî'den (1905-1973) oldukça etkilenmiş ve faydalanmıştır.²

---

¹ Cevdet Said, *Düşüncede Yenilenme*, Çev. Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111, 145, 189, 203, 225, 242, 243.

² Cevdet Said, *a.g.e.*, s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEVDET SAİD'DE BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YASALARI

Nesnel gerçekliğin bütün alanlarında; çeşitli yasalar vardır. Yasa, doğal ve toplumsal bütün olguların doğal gelişimlerini belirleyen temel ilişkileri dile getirir. Bireysel yasalar, toplumsal yasalar ile iç içedir. İnsanlar, bu yasaların bilgisini edinmekle, problemlerini çözebileceklerdir.

Cevdet Said'in *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları* adlı eserinde, bireysel ve toplumsal değişmeyi sekiz başlık altında incelemiştir. Biz bu bölümde Cevdet Said'in "yasa" fikri ile ne kastettiğini, değişim ile yasa kavramı arasında nasıl bir ilişki kurduğunu, Müslümanların yasa fikrini nasıl anladıklarını ve yasa fikrinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerindeki düşüncelerini değerlendirmeye çalışacağız.

1.1. İnsanlığın Genel Yasası

Düşünür değişim konusunu Rad Suresi'nin 11. ayetini merkez alarak inceleme konusu yapmıştır. Ancak değişim konusunu anlamak için öncelikle yasa fikrinin anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Konunun merkezini teşkil eden Rad Suresi "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez." ayeti ile yasa fikrine açıklık getirmeye çalışmıştır.

Said'e göre bu ayet tüm insanlığa uygulanabilecek genel bir yasadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayet olması Müslümanlara özgü bir yasa olduğu anlamına gelmemektedir.³

Mütefekkirimize göre; Müslümanlar, problemin diğer insanlara uygulanan genel bir yasanın hükmü olduğunu görünce, kavimlerin başından geçmiş ve hala geçmekte olan tarihsel olaylardan faydalanmasını bilecektir. Dolayısıyla insan kavimlerin değişim yasalarını kavrayıp, tecrübe edebilecektir.

Cevdet Said, söz konusu ayetin bireysel değil, toplumsal bir yasayı ifade etmiş olduğunu söylemektedir. Düşünür ayette belirli bir bireyin kastedilmediğine, kadın ya da erkek, Mü'min ya da kâfir diye bir nitelemenin olmadığına dikkat çekmektedir.

---

³ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 25.

Ona göre ayette söz konusu edilen husus kadınıyla, erkeğiyle, seçkiniyle, avamıyla belirli bir toplum ya da ümmetin tüm muhtevasını kapsayan özelliğe sahip bir kavim ya da topluluktur.⁴

Said, söz konusu ayetin uhrevî değil tamamen dünyaya ilişkin bir yasayı ifade ettiğini,⁵ dünyadaki muhasebenin toplumsal, ahiretteki muhasebenin ise bireysel olduğunu Enfal Suresi 25. ayet ile desteklemektedir. Toplumsal sorumluluğa yani toplumun tümünden yargılanmasına gelince, bu da Allah'ın şu sözleri ile açıkça belirtilmiştir. “Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz. Biliniz ki Allah'ın azabı şiddetlidir.” Allah Teala bu sözleri ile toplumun sorumluluğundan yani tümünden yargılanacağından bahsetmektedir

Said, Rad Suresi 11. ayetin toplumsal bir yasa olduğunu peygamberimizin şu hadisi ile açıklamaya çalışmıştır: “Allah Resulüne; İçimizden salihler varken de mi helak olacağız? diye sorulduğunda “evet” demiştir. Kötülük çoğaldığında bekleyin bunu.” O halde Said'e göre nasıl nimet ve musibet geneli içine alıyorsa, toplumun dünyadaki muhasebesi de toplumsal olacaktır.

Said, Rad Suresi 11. ayeti bu bölümde üç şekilde değerlendirmesini yapmıştır: İlk olarak ayetin inanan, inanmayan, kadın-erkek tüm insanlığı içine alan genel bir yasa niteliğinde olduğunu ifade eder. İkinci olarak bu ayetin bireysel değil toplumsal değişmeyi kapsadığını ve son olarak ahirete ilişkin bir değişim değil dünyaya ilişkin bir değişim yasası olduğuna dikkat çeker.

Düşünürümüz bu değerlendirmelerden sonra ayetin vurguladığı iki değişim alanını inceleme konusu yapmaktadır. Bu iki değişim alanı Allah'ın toplumu değiştirmesi ve toplumun kendini değiştirmesidir.

1.2. Toplumun Kendini Değiştirmesi

Cevdet Said, bu bölümde Rad Suresi 11. ayette yukarıda söz konusu etmiş olduğumuz iki değişim arasındaki öncelik ve sonralık sırasını ve iki değişimin kendine özgü alanlarını ele almıştır.

⁴ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 30.

⁵ Said, *a.g.e.*, s. 33.

Ona göre ilk önce oluşması gereken değişim Allah'ın topluma görev ve yükümlülük olarak verdiği değişimdir. Allah bu değişim gücünü topluma vermiştir. Öncelikli olarak toplum üstüne düşen görev ve yükümlülükleri yerine getirecek daha sonra Allah'ın kendine özgü kıldığı değişimin gerçekleşmesi beklenecektir. Bu durumun tersini ummak, ayetin metnine ters düşmektedir. Ötesi insanın yerini, sorumluluğunu ve kendisine verilen emaneti yok saymak anlamına gelecektir; zira Allah insana yeryüzündeki hilafet makamını bağışlamıştır.⁶

Allah'ın toplumsal planda yapmış olduğu değişim ayette “bir kavmin durumu”, yani içinde bulunduğu toplumsal şartları, zenginlik, yoksulluk, izzet-zillet, hastalık-sağlık gibi olguları bir bir kapsamaktadır.⁷

“Bu böyledir. Bir toplum kendilerinde bulunanı değiştirmedikçe, Allah da onlara verdiği nimeti değiştirmez. Şüphesiz Allah işitendir; bilendir.”⁸

Düşünür iki değişimi ayrı ayrı ele almaktadır. Birey ya da toplum üstüne düşeni yaptığında, yani “nefsinde olanı” değiştirdiğinde Allah Teâlâ'nın yasa devreye girecek ve değişim meydana gelecektir. Yasa önce birey ve toplumun iradesini devreye geçirmesidir. Allah'ın bireye/topluma vereceği nimetler ise birey/toplumun emeği ve çabasının sonucudur. Sebep işlenince sonuç meydana gelecektir. Said'e göre toplumsal değişim, sadece bir netice olarak görünmektedir; yani değişimin kendine has bir özünün olup olmaması tartışmalı hale gelmektedir. Bu da değişimin, toplumu meydana getiren insanların yaşamlarına geçirdikleri ve irade ettikleri şeylerin bir neticesi olduğu anlamına gelmektedir.

Said, toplumların kötü durumdan iyi bir duruma geçiş yapabileceğini, Allah'ın bu yeteneği topluma verdiğini dile getirmektedir. İnsan irade sahibi bir varlıktır ve Allah'ın kendisine sunmuş olduğu emaneti kendi iradesi ile kabul etmiştir. Mütefekkirimiz toplumların “nefslerinde olanı” değiştirmesini emanet, fitrat ve nefis kavramları ile açıklamıştır. İki değişimden biri olmaksızın diğersinin değerlendirilmesinin mümkün olmayacağını dile getiren Said'in bu üç kavramı nasıl değerlendirdiğini incelemeye çalışacağız.

⁶ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 36.

⁷ Said, *a.g.e*, s. 37.

⁸ Enfal Suresi: 8/53.

Allah insana “nefsinde olanı” değiştirme ve bir durumdan diğerine geçebilme yeteneği vermiştir. Aşağı durumdan yüksek duruma geçiş Allah’ın Ahzab Suresi 72. ayette geçen “emanet” ile kastedilen Őeydir.

“Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan korktular). Onu insan yüklendi. Doğrusu o (İnsan) ok zalim, çok cahildir.”

Ayette kastedilen “emanet” nedir? Emanet kavramını mtefekkirimizin konu ile ilgili görüşüne paralellik gösterdiği için, Seyyid Kutub'un (1906-1967) *Fİ ZİLALİ'L KUR'ÂN* Tefsiri'nde Ahzab Suresi 72. ayete getirdiği açıklama ile cevap bulmaya çalışacağız. Kutup Ahzab Suresi 72. ayeti tefsir ederken Şu ifadeleri kullanır:

“Kendi kavrama gücü ve bilinciyle Allah'ı tanıyan insan. Kendi düşüncesi ve görüşüyle Allah'ın yasasını bulan insan. Kendi çabası ve girişimleriyle bu yasaya göre hareket eden insan. Kendi iradesiyle, kişisel sorumluluğu ile sapma ve azgın arzulara karşı direnci ile eğilim ve ihtiraslara karşı verdiği mücadele ile Allah'a kul olan insan bu emaneti yüklendi. İnsan attığı bütün bu adımlarda bilerek ve isteyerek hareket eder. Yolunu seçerken bu yolun kendisini nereye götüreceğini bilir.”⁹

Seyyid Kutub ayetteki “emanet” ifadesine “irade” anlamı vermiştir. İnsan yapmış olduğu eylemlerden sorumlu olmak için zgr bir iradeye sahip olmak zorundadır. Eğer bir emanetten bahsediyorsak, emanete sadakatte, ihanette söz konusu olabilir. Yani Allah’ın insana vermiş olduğu fitratı bozmakta, geliştirmekte insanın iradesinde olan bir Őeydir. Bunun için değişimin gerçekleşmesi için önce birey ve toplumun iradesi ile eyleme geçmesi gerekecektir.

Said'e göre insan emaneti zorunlu değil, seçme özgürlüğü ile yüklenmiştir. Yüce Allah, insana diğer varlıklardan ayrı emaneti taşıyıp taşıyımama, itaat ya da isyan konusunda seçme özgürlüğünü tanımiştır. Yani insan var olan düzen dhilinde hareket ettiği gibi, düzenin dışına da çıkabilen bir varlıktır.¹⁰

Düşünüre göre toplumun bu hayat içerisinde bir kaderi, geleceği vardır ve bu onun kendini (nefsini) bu önemli göreve yani “nefslerde olanı değiştirme” görevine

⁹ Seyyid Kutub, *Fİ ZİLALİ'L KUR'ÂN*, ev. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1971, C. 12, s.80.

¹⁰ Cevdet Said, *Değişim Rüzgarları*, ev. Muzaffer Marongozoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111.

hazırlaması ile ilgilidir. Bu da insanoğlunun temel çabasının, toplumu nefslerden başlayarak şerden hayra ya da aksi yönde değiştirmek olduğunu gösteriyor. Nefslerde olan şey nedir? Kur'ân-ı Kerim “nefslerde olanı” değiştirme uğraşı üstünde durur. Allah Teâla insandan, nefsini arındırmaya veya azdırmaya muktedir bir varlık olarak söz etmektedir. “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.”¹¹

Peki şu halde kurtuluşa ulaştırın niteliğiyle nefsi arındırmanın ilkeleri ve ziyana sokucu niteliğiyle nefsi azdıran faktörler nelerdir? Said' e göre nefste “fücur ve takva” yeteneği dışında orijinal bir şey yoktur. Nefs denen, yapısı şaşkınlık uyandıran bu yarattığı Allah takvaya da fücra da eğilimli muazzam bir istidat olarak yaratmıştır.¹² “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir.”¹³ Seçim tamamı ile insana aittir. “Emanet” kavramının anlamı tam burada kendini bulmaktadır. İnsanoğlunun nefsini arındırması da çürütmesi de kendi tercihidir. Yasa budur.

Said, Allah'ın azdırma ve arındırmayı kula, düzenleme ve ilhamı da münezzeh zatına nispet ettiğini ancak kula nispet edilen şeyin yalnızca Allah'tan ve onun kereminden kendisine bağışlanan bir güç ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Said, bu bağlamda “Onlar nefslerinde olanı değiştirmedikçe...” ayetini şöyle açıklar: “Bu ayet bir kere fikirlerin nefse yerleştirilebileceğini ifade eder. Aynı şekilde nefste yer tutmuş kavramların kaldırılıp yerine başka kavramların koyulabileceğini de ifade etmektedir. Bu durum, değişim sürecinde işi başından almak bakımından önemlidir. Allah, insanoğluna mevcut kavramları ortadan kaldırıp başkaları ile değiştirebilme gücünü bağışlamıştır. İnsanoğluna nispet edilen bu önemli görev üstüne düşünüp fikir üretmesi önemlidir.”¹⁴

Düşünüre göre, değişim nefsin şimdiki konumundan başlayarak imar edilmesi ile gerçekleşmez. Zira şimdiki durumuyla nefsin fitrat üzerinde olduğu var sayılmaz. Ona göre nefis önce viran edilecek sonra imareti sağlanacaktır. Geçmiş çağların zihni kalıntıları nefslerin her yanını kaplamıştır. Bunların yok edilmesi ve yerine

¹¹ Şems Suresi: 91/10.

¹² Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 46.

¹³ Şems Suresi: 91/9-10.

¹⁴ Said, *a.g.e*, s. 47.

başkalarının konulması gerekmektedir.¹⁵ Bunun için nefslerin üzerine birikmiş kir ve paslardan arındırılması ve asıl saflığına, asıl netliğine döndürülmesi gerekmektedir.

Cevdet Said, “nefs” ve “nefslerde olan şeylerin” açıklamasını ayetler ile yaptıktan sonra “fitrat” kavramı ile devam eder. Ona göre fitrat “gerçeğe meyiletme yeteneğidir”, bu yetenek insanın kendisine seçme şansı tanındığı zaman fitratı, gerçeği seçer. Eğer fitratı gerçeği seçmiyorsa istidadi deformasyona uğramış demektir. Düşünür fitrat kavramını peygamberimizin hadisi ile açıklık getirmeye çalışmıştır. Allah Rasulü “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra onu, anne ve babası Yahudi ise Yahudi; Hristiyan ise Hristiyan; Mecusi ise Mecusi yetiştirir.”¹⁶

Küçük yaşta bir çocuk birçok açıdan zayıftır ve kendi sosyal, kültürel çevresine bağlıdır.¹⁷ Kişisel kimliğinin oluşumu sırasında sosyal duygusal çevre çocuğa sürekli olarak belirlenmiş davranışlar, tutumlar ve düşünceler empoze eder. Zihniyetin (fikrin) oluşumu, bireyin kendi grubu, sınıfı ve halkasının ya da toplumun kültürü (dil, örf, gelenek, toplumsal konum ve görev) ile ilgilidir. Birey doğup, büyüdüğü kültürün içinde şekil alır. Daha sonra bireysel çabaları ile bu şekli belirli ölçülerde değiştirebilir.

Nefslerimize çocukluk döneminde yerleşen fikirlerden nasıl kurtulacağız? Değişim nasıl gerçekleşecek? “Siz hiçbir şey bilmezken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”¹⁸ İşıtmeye ve görme vasıtasıyla insan aklını ve onun merkezi olan kalbini kullanarak, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayıracak temyiz gücüne ulaştıracaktır.¹⁹

Bireysel ve toplumsal değişimin bir yasaya tabii olduğunu ifade eden düşünür, bu yasanın iki kolundan bahseder. Bunlar: Allah'ın toplumu değiştirmesi ve toplumun kendini değiştirmesidir. Düşünür bir değişimden söz edebilmek için öncelikle toplumun kendini değiştirmesi gerektiğini daha sonra Allah'ın vaat ettiği değişimin gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Bu durumun aksinin olmasını mümkün görmeyen Said, bireyin ve toplumun eyleme geçmeden Allah'tan gelecek değişim

¹⁵ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s.47.

¹⁶ Buhari, *Sahih*, C. I, s.343.

¹⁷ Mehmet Yolcu, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Denge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57.

¹⁸ Nahl Suresi: 16/78.

¹⁹ Yolcu, *a.g.e.*, s. 56.

beklemesini yasaya uygun olmayan bir davranış olarak değerlendirmektedir. Yasa fikrinin Müslümanlar nezdinde anlaşılmasını ve uygulanmasını isteyen düşünürün, konu hakkındaki önerilerini değerlendirmek istiyoruz.

Said, değişim konusunu insan iradesi ve Tanrı iradesi diyalektiği içinde ele almaktadır. Düşünür, bireysel ve toplumsal değişim yasasını Rad Suresi'nin 11. ayetini merkeze alarak insanın iradesine/tercihine bağlamaktadır. Said'in burada bahsettiği değişim toplumsal değişim yasası olmakla birlikte ahlaki değişimi de içinde barındırmaktadır.

1.3.Yasa Fikrinin Müslümanlar Nezdinde Benimsenmesi

Said'e göre, problemler karşısında insan aklının alacağı iki mümkün tavır vardır: Ya problemlerin yasalara bağlı olduğunu varsayacak ve böylece problemin yasaların egemenlik ve buyruğuna boyun eğmesi mümkün olacak ya da problemlerin yasalara boyun eğmediğini ya da yasaların keşfedilemeyeceğini varsayacaktır. Said, probleme özgü yasaların olduğunu görmeyenlerin yahut onları yanlış yorumlayanların sonuca ulaşmasını mümkün görmemektedir. Düşünüre göre, insanın nefesine ettiği en büyük zulüm kendisi, toplum ve evren arasında kısaca afak ve enfüs arasındaki egemenlik ilişkisini görememesidir.²⁰

Said, problemlerin çözümünde yasaları keşfetmenin önemini, bunun sonucunda keşfedilen yasaların problemleri nasıl egemenlik ve buyruğu altına aldığını anlatmak için iki ayrı varlık alanı olan tıp ve toplumsal alanı kıyaslayarak konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır:

Tıp, canlılara ilişkin organik plandaki sağlık ve hastalık yasalarını keşfetmede ulaştığı bugünkü noktayla, doktora bu yasalar aracılığıyla egemenlik imkanı sağlamakta ve ona bu yasaları kontrol edebilme gücü vermektedir. Böylece, bu yasaları bilenler için basınç, hareket, nabız ve teneffüs ölçeklerini kullanabilmek; canlı organizmanın dengesini ayakta tutan oranlardaki azalma ya da fazlalaşma nedeniyle bedende oluşan rahatsızlığın ne ölçüde olduğunu ortaya çıkaran analizlere başvurmak imkanı doğmaktadır. Zira canlı organizmayı sağlam ve sağlıklı kılan bir uyum söz konusudur. Bu uyumu sağlayan etkenleri bilen kimse mevcut bir hastalığı

²⁰Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 14-15.

gidermek için ilaç, perhiz ve gerekli ameliyatlara doğrudan müdahalelerde bulunabilmektedir. Bu uygulama ancak sağlığın bağlı olduğu yasaları bilen kimse için mümkündür. Bu yasalardan haberdar olmayan kimse, söz konusu dengeyi bedene geri getirmek için ne yapsa boşunadır.²¹

Düşünür, anlaşılması nispeten daha kolay olduğunu düşündüğü alandan, araştırılması başlı başına bir problem olarak değerlendirdiği toplumsal alanı değerlendirmeye çalışır. Ona göre, toplumsal alanın problem belirtisi şöyledir; toplumdaki çözülme, çatışma ve çelişmenin, toplumsal etkinlikleri ortaklaşa yerine getiremiyor olmasıdır. Said, toplumsal organizmanın tabii olduğu yasaların tartışmasız bir şekilde var olduğunu ve bu yasaların toplumun sağlığı yolunda keşif ve kontrolünün mümkün olduğunu belirtmektedir. Düşünür, asıl meselenin toplumun inançlarıyla uygun biçimde yaşamamasına bağlamaktadır.²²

Düşünür, toplumun sağlığını ve ilişkiler ağının sağlığını sınamak yine topluma ait yasaları bilen kimse için mümkündür. Ayrıca bu kişiler toplumsal rahatsızlıkları teşhis etmek üzere toplumun ortaya koyduğu değerleri analiz edip mevcut gelişmeleri yorumlayabilirler. Toplumsal yasaların uzmanı olan kimse için toplum içinde kökleşmiş görüşleri kavramak ve gereğince onları değiştirecek uygulamalara girişmek imkan dahilindedir. Böyle kişiler toplumun, içinde fikri gıdalarla beslendiği ve bu gıdaların, toplumun kuvvet ve sağlığını atıl bırakan mikropların üremesine meydan vermediği bir korunma sistemi değiştirebilirler.²³

Said, toplumsal hastalıkları şu şekilde sıralar: Toplumsal zıtlıklar, zor şartlarda yardımlaşmadan yüz çevirme, bireylerin birbirini türlü şekillerde itham etmeye başlamaları, eski kuşağın hataları devralınan kişiler olarak anılmaya başlanması, toplumsal görevin yerine getirilişinde oluşan çelişkilerden hiç rahatsızlık duyulmaması, ilmi istemek konusunda geneli içine alan bir tembellek, tarihin verdiği dersten yüz çevirmektir. Düşünür, insanların akıllarına isabet eden ve onları atıl bırakarak aptallaştıran bu toplumsal hastalıkların insan organizmasına isabet eden hastalıkların tehlikesinden daha az olmadığını dile getirmektedir. Ona göre, beden

²¹ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 15-16.

²² Said, *a.g.e.*, s. 16.

²³ Said, *a.g.e.*, s. 17.

sağlığı bağlamında kavranan yasa ve kontrol kavramlarını toplum sağlığı bağlamına taşımak gerekmektedir.²⁴

Said, toplumsal hastalıklardan kurtulmak için yasanın keşfedilmesinin önemini peygamberimizin “gemi ve yolcuları” hadisi ile açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bu hadis maddi yasa ile toplumsal yasayı kendisinde birleştiren bir örnek niteliğindedir.

“Bir grup insan, denizde bir gemiye bindiler. Yerlerini kur’a çekerek belirlediler; her birine bir yer düştü. Onlardan biri baltayı alıp yerini delmeye başladı. ‘Ne yapıyorsun?!’ diye sordular. ‘Yerimde, istediğim şeyi yapıyorum!’ dedi. Ona engel olurlarsa, kendileri kurtuldukları gibi onu da kurtarırlar. Kendi başına bırakılırsa, o da gemidekiler de boğulurlar. Helak olmadan önce aşağılık adamlarınıza mani olunuz.”

Bu hadiste geminin bulunduğu yasalar fiziksel yasalar, yolcularınki ise toplumsal yasalar. Düşünüre göre, bu hadis, toplumun sulara gömülüp batmaması için bağlanmak zorunda olduğu yasayı dile getirmektedir. Düşünür, gemi için sözü edilen batışın sonuçlarını kavramanın kolay olduğunu ancak toplum için nasıl bir batışın söz konusu edildiğini kavramanın oldukça zor olduğunu dile getirmektedir. Said, toplumun batışını engelleyecek tek şeyin ilim olduğunu vurgulamaktadır. Burada ilmin anlamı düşünüre göre; afaki ve enfüsi alanda insanın elinin ve fikrinin erişebildiği her türlü araçtan faydalanmak, yasalara ulaşmak için araştırma yapmak ve bilimin her türlü imkanından yararlanmak anlamına gelmektedir.²⁵

Gemi ve yolcuları hadisinden, yaşama engel olan, yaşama güdüsüne ters gelen her şeyin hayatta kabul edilemez olduğunu dolayısıyla toplumsal ve insani kuralların yaşam güdüsünü destekler mahiyette olması gerektiğini anlamaktayız.

Yasa fikri üzerinde düşünce geliştiren Said, yasa fikrinin Müslümanların nezdinde işlerlik kazanabilmesi için, değişime ilişkin bütün yasa ve örneklemelerin Kur’ân-ı Kerim’e dayanması gerektiğini dile getirmektedir.²⁶ Ona göre değişim konusunda Kur’ân ve Sünnet temel alınmazsa ya da izlenmezse, bu konuda zihni karışıklığın oluşması kaçınılmaz olacaktır.²⁷ Düşünürün sünnetten yararlanma fikrini

²⁴ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s. 17.

²⁵ Said, *a.g.e.*, s. 20-21.

²⁶ Said, *a.g.e.*, s. 97.

²⁷ Said, *a.g.e.*, s. 98.

daha iyi anlamamız için “sünnet” kavramının ne anlamlara geldiğini incelememiz konuyu daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

Allah Resul’ünün yaşam biçimi olarak tanımlanan Sünnet kavramı, zaman içinde farklı anlamlar kazanmıştır. Sünnet’in Hz. Peygamber ve sahabe algısında durağanlık, sabit fikirlilik, hükümleri sabitleştirmek gibi anlayışlar yokken sonradan sünnet adına durağanlığın meşrulaştırıldığı söylenebilir. Özellikle mezhepleşme sürecinde yavaş yavaş “Sünnet” sözlük anlamına uygun olarak “gelenek” anlamına bürünmüş ve böylece İslam da gelenekleşmiştir.²⁸

Kur’ân’da Sünnet terimi, bugünkü anlamıyla, peygambere isnatla kullanılmaz. Kur’ân’da geçen Sünnet (Sünneh) kavramı Allah’a isnatla gelir.

Canlı bir organizma olarak kabul edilen dil, muhtelif sebeplerin yol açtığı bir takım dil olayları neticesinde anlam değişmelerine maruz kalabilmektedir, bu anlam değişmeleri neticesinde bazen bir kelime eski anlamını tamamen yitirirken, bazen temel anlamını korumakla birlikte yeni kavramları ifade etmek için de kullanılır hale gelebilmektedir. Sünnet kelimesinin de bu türden bir anlam değişmesine maruz kalmış olması, bu konu üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.²⁹

Hz. Muhammed ve ona inanan sahabenin değişimcilikleri, kendilerinden sonra gelen kuşaklarla birlikte rutin hale gelerek gittikçe yerini sıkı örgütlenme, kurumsallaşma ve gelenekselleşmeye bırakmış bu ise durağanlaşmayı beraberinde getirmiş ve durağanlaşma ile İslam, toplumsal değişimi yavaşlatıcı bir faktör olabilmıştır. Yeniliğe ve değişime karşı direnç, İslam dünyasında ilk dönemlere nispetle yeni olan her şeyi bid’at şeklinde damgalayarak reddetme eğilimini erken dönemlerden itibaren ortaya çıkarmış; Asr-ı Saadet miti böylece oluşma yolunu tutmuş ve hemen hemen hicri dördüncü yüzyıldan başlayarak içtihat kapısının kapanması anlayışı egemen olmaya başlayarak, taklitçilik ve şekilcilik kendini güçlü bir biçimde belki zamanımıza kadar göstermiş ve sürdürmüştür. Hadisi sadece hukuki metin gibi ele almak yerine İslam’ın dünya görüşünü gösteren birer ibre ve

²⁸ Ejder Okumuş, “Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, (Çorum, 20-21 Nisan 2007), s. 331.

²⁹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kuran İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınları, Ankara, 2015, s. 38.

indeks gibi düşünmek bizlere daha fayda sağlayacaktır. Bir kavramın özünü ve bize sağlayacak yararını bilmemiz gerekmektedir.³⁰

Said, değişim yasalarını Kur'an ve sünnette diğerini afakta ve enfüste (dış alem, kainat/ insanın kendi nefsi maddi ve manevi yönü) aramamızı söylemektedir. Burada sorulması gereken soru şudur; Kur'an ve sünnette değişim yasaları var mıdır? Bu anlamda Kur'an'ın bize değişim yasalarını olduğu gibi vermediğini söyleyebiliriz. Kur'an insanoğlundan bu yasaları keşfetmesini istemektedir. İnsan akıllı ve irade sahibi bir varlıktır, bilgi varlığıdır. Bu bilgiyi araştırarak, keşfederek, tecrübelerden faydalanarak ulaşabilir. Bu konuya ilk inen ayet ile cevap bulabiliriz. İlk inen ayette Allah, peygamberine okumasını emretmektedir. Ancak Allah Resulünün elinde okunacak bir metin bulunmamaktadır. O halde buradaki oku emri farklı bir anlam ifade etmektedir. Okumak burada verilere dayalı düşünmek, akli kullanmak, bilim yapmak anlamlarını içermektedir. Evreni okuyarak tabiat bilimlerine, insanı ve toplumu okuyarak toplum bilimlerini ortaya çıkarmaktır. Kur'an-ı Kerim değişim yasalarını doğrudan vermemekle birlikte değişimi hangi niteliklerle yaşamak gerektiğine dair ahlaki ilkeleri vermekte ve teşvik etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in koyduğu temel prensipler vardır. Bunlar; iyi olmak, adil olmak, toplumu ifsat etmemek gibi prensiplerdir. Allah, insanları iyi, adil, dürüst insanlar olmak için göreve çağırılmaktadır. İşte bu noktada değişim yasalarını Kur'an metninin dışında, insanın keşfetmesi gerekmektedir yani değişim yasalarını değişen şeylerin kendi doğasında aranması gerekmektedir.

Düşünür, değişim yasalarının sadece Kur'an ve sünnet metninde değil bunların dışında tabiatta, bireyde, toplumda araştırılıp keşfedilmesini de ifade etmektedir. Ancak keşfedilen her yasanın Kur'an'ı dayanması gerektiğini söyleyen Said'in bu fikrini şu şekilde değerlendirebiliriz. Kainat kitabını okuyarak, araştırarak, keşfederek bir yaratıcının var olduğu bilgisine ulaşabiliriz. Bu noktada evrendeki varlıklar araştırılıp, keşfedildiğinde tabiat bilimleri ortaya çıkacaktır. Keşfedilen bu tabiat bilimleri Tanrısal aklın nasıl işlediğinin anlaşılmasına ve açıklanmasına yarayacaktır. Ancak keşfedilen bu yasalar insanları Allah'ın varlığı bilgisine

---

³⁰ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 98-99.

götürmeye de bilir. Şöyle ki tabiat ya da toplumsal yasaları keşfeden bazı bilim insanları bir Tanrının varlığına inanmamaktadır. Bu durum inanç meselesidir ve farklı bir konunun içeriğidir. Ancak keşfedilen yasalar evrenseldir. Düşünün, yasaları Kur'an ve sünnete bağlaması noktasında Müslümanlar evrensel olan yasalardan hareketle Tanrısal aklın işleyişini, kainatın yaratılış amacını ve dünyada var oluşlarının nedenlerine bilgi kaynaklı cevaplar bulabileceklerdir. Bu durumda olumlu yönde istenen değişimin sağlam bir zemin (bilgi) de gerçekleşmesini sağlayacaktır.

İlmin keşfedilmediği, araştırılmadığı ve üretilmediği toplumlarda dini ve ahlaki yozlaşmanın meydana geldiğini dile getiren Said, dini ve ahlaki yozlaşmayı ortadan kaldırmak için değişim yasalarının keşfedilmesi ve bu problemlerin yasalara bağlanarak düzeltilmesini istemektedir. Bu yasaların hem Kitap ve sünnette hem de bu metinlerin dışındaki dünyada aranması, keşfedilmesinin üzerinde gerektiğini vurgulamaktadır.

Düşünüre göre; değişim yasalarını Müslümanlar nezdinde yararsız hale getiren şeyi, bu meseleleri problem edinenlerin söz konusu yasaların işlerliğini Kur'an ve Sünnet'e bağlamaya güç yetirememeleridir. Bunun da iki nedeni vardır. Birincisi Kitap ve Sünnet bilmemeleri, ikincisi bu yasaların Kur'an ve Sünnet ile ilgili olmadıklarını düşünmeleridir. Said, Müslümanların Kur'an'ın ısrarla, öncekilerin göz ardı ettiği yasalara bakıp bu yasalardan ders çıkarmaları gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü toplumlar bu yasalar üzerinden yükselmekte ya da çökmektedir.³¹Bu konu ile ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Yok geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir.”³² Yani yanlış tasavvur ve inançlarından kaynaklanan bozuk eylemlerine dönerlerse onlara da evvelkilere uygulanan yasanın benzeri uygulanacaktır. “...Öncekilerin başına gelenlerden ders almaları gerekirken onlar hala buna (Kur'an' a) inanmıyorlar.”³³ Ayetlerden de anlaşıldığı gibi geçmişlere uygulanan yasalar (veya onların izlediği yollar) insanoğlunun fikri destek sağlaması ve aynı hataları bir kere

³¹ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s. 98.

³² Enfal Suresi: 8/38.

³³ Hicr Suresi: 15/10-13.

daha işlemekten uzak bulundurması bakımından Kur'ân yönteminde önemli bir yer tutmaktadırlar.

Said, geçmişteki kavimlerin başından geçen olaylardan, tecrübelerden ders çıkarılmasını istemektedir. Geçmiş toplumlara uygulanan yasaların günümüz içinde geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Said'in yasa olarak değerlendirdiği bu düşünceleri ileride daha detaylı olarak değineceğimiz bir konu üzerinden açıklık getirebiliriz. Adalet, iyilik, doğruluk gibi şeyler bir toplumun evrensel yasalarıdır. Allah Kur'an da adil olmamızı ve adaleti ayakta tutmamızı emretmektedir. Adaletsizliğin baş gösterdiği, kötülüğün yaygınlaştığı tüm (Müslüman ya da gayrimüslim) toplumlarda aynı sonuç görülecektir. Bu evrensel bir yasadır. Kur'an da bunun pek çok örneği konu edilmiştir. Burada yasa olarak görmemiz gereken nokta şudur: Düşünce ve isteklerdeki benzerlik, akılları da birbirine benzettir. Kur'an-ı Kerim yukarıda bahsettiğimiz gibi bize burada yasa koymaktan ziyade toplumda yaşanan olaylardan ders çıkarmamızı, toplum yasalarını insanların keşfetmesini istemektedir. Geçmişî hatırlatarak bilgi aktarmakta, Said'in de değindiği gibi fikri destek sağlamakta ve aynı hatalara düşülmemesi için uyarmaktadır.

Said, yasaları bilen ve bilmeyen kimse arasındaki farkı şöyle dile getirmektedir: "Yasalardan yararlanma, olay ve örneklemeleri değerlendirmek insanın görüşünü, teorik ve pratik bilgisini geliştirir. Böylece insanlar daha öncekilerin hatalarını tekrarlamaz; bu onları olacıklardan korur ya da en azından onlara yasaları bilen kimsenin güven duygusunu kazandırır. Çünkü yasaları bilen kimsenin durumu, olayların nereden kaynaklandığını bilmeyen kimsenin durumu gibi değildir. Bilmeyen kimse tatmin olunmayacak yerde tatmin olur, kuşku duyulmayacak yerde kuşku duyar. Başına gelen musibetler karşısında şaşkınlık içinde kalabilir. Bildikleri yalnızca sanı, yalnızca yalan-yanlış şeylerdir. Ama bilen kimse her şeyi bir anda değiştirmeye gücü yetmese de, hiç değilse nerede kuşku duyması gerektiğini, nerede duymaması gerektiğini bilir; şaşırıp kalmaz. Harita ve pusulaya bakıp yol alan kimse gibidir. Yol iz bilmeden çöllerde ayak sürüyen kimse

gibi değildir. Yasaları bilmek ve uygulamak insanın yeryüzünde dosdoğru yürümesini sağlar. Bunları bilmeyense sürünür.”³⁴

Düşünür, Müslümanların gerçeğini bir türlü anlayamadıkları yasanın anlaşılması için bir hadis üzerinden konuya açıklık getirmeye çalışır. “Zeyyad bin Lebid (r.a)’den şöyle rivayet edilmiştir: “Nebi (a.s) bir şey zikretti de ardında şunu söyledi: “İşte bu, ilmin ortadan kalktığı zaman meydana gelir.” Biz de şöyle dedik: “Ey Allah’ın Resülü! Biz Kur’ân’ı okuyoruz; çocuklarımıza da okutuyoruz; çocuklarımız da çocuklarına kıyamete dek okuyup duracakken ilim nasıl ortadan kalkar?” O şöyle buyurdu: “Anan yitirsin seni emi ey İbn Lebid! Ben de seni Medine’nin en fakih adamı görürdüm. Yahudiler ve Hristiyanlar Tevrat ve İncili okuyorlar da okuduklarından niye bir yarar sağlayamıyorlar?”

Said, bu hadisten şöyle bir neticeye ulaşıyor: Bütünü içine alan ve geçmişteki Kitap Ehline uygulanan bu yasa Kur’ân ehline de uygulanabilir. Yahudi ve Hristiyanların içinde buldukları psikolojik duruma sahip olan herkesin başına, onların başına gelen gelecektir. Bu birbirine benzeyen psikolojik durumu Allah, kalplerin benzerliğine bağlamaktadır.³⁵ Eğer bir toplumun istek ve talepleri geçmiş toplumların (akılları) ile benzeşiyorsa, yasa yürürlüğe girecek ve akılların benzeştiği yerde sonuçlarda benzeşecektir. Said, burada şu toplumsal yasadan bahsetmektedir: İlmin ortadan kalktığı, bilginin işlevsiz hale geldiği toplumlarda imkanı da ortadan kalkacaktır.³⁶ Burada düşünürün dediği gibi ilim ortadan kalkıp, bilgi işlevsiz hale geldiğinde sadece Kitap ve sünnetten yararlanma imkanı değil sorunları çözme imkanı ortadan kalkacaktır. Çünkü bilgi ortadan kalkınca bilmeye konu olan şeyde ortadan kalkar. İnsan bildiği kadar İslam dinini tanır, bildiği kadar Müslüman olur, bildiği kadar insan olur. Burada esas olan ilke bilgidir.

Said, Kitap ve Sünnetin Müslüman’ı içinde bulunduğu yüz karası durumdan neden kurtarmadığı sorusuna cevap olarak şunları dile getiriyor: Kulak, göz ve kalplerine gereğince işlerlik kazandırmayan bir kavmi, içinde bulunduğu yüzkarası rezaletten kurtarmak Kitap ve sünnetin görevi değildir. Çünkü Kitap’ın temel görevi

³⁴ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 105.

³⁵ Said, *a.g.e.*, s. 108.

³⁶ Said, *a.g.e.*, s. 109

kapıları sıkı sıkıya kapalı kalplere nüfuz etmek değildir.³⁷ Kitap, peygamber sözü ve tüm doğa yasaları, onların farkında olmayan insan için atıl bir nitelik arz eder. Bu söz konusu yasalar etkinliklerini yitirmiş oldukları anlamına değil, Müslümanların onlardan yararlanamayacağı anlamına gelir. Mesele, Kitap'ın uyarma görevini yerine getiremediği değil, Müslüman'ın düşünme görevini yerine getiremediği yolundadır.³⁸ Düşününürün bu fikirlerinden anlaşılın; İslam âlemi kendi içinde yaratılmış olan kalbini, gözünü, kulağını gereğince kullanmadığı sürece Kitap ve Sünnetin hazineleri, bunlar ne kadar basılırsa basılsın ne kadar kütüphanelerin raflarını doldurursa doldursun Müslüman'ın önünde kapalı duracaktır. Tıpkı Allah'ın Tevrat'ı ellerinde bulundurup sonra ondan fayda sağlamayanlar hakkında verdiği örnekte olduğu gibi.

Said, değişimi ilgilendiren her yasa ve olayın, Müslümanlar nezdinde toplumsal bir yaptırıma sahip olabilmeleri için Kur'an'a dayandırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Çünkü İslam, Allah tarafından insan için tanımlanmış yaşam şeklidir.³⁹ Ona göre toplumsal yaptırımdan kasıt, aklın Allah'ın rızasını aramak yolunda bu yasalarla birlikte işleyiş göstermesidir. Bireyleri böyle bir niteliğe sahip olan bir toplum, yasaları en doğru bir biçimde uyguladığı için mevcut araçlardan en iyi sonuçları elde etmede diğer toplumlardan çok üstün olacaktır. Böyle bir topluma Allah dünya ve ahirette zahiri ve batını nimetlerini yağdıracaktır.⁴⁰

Said, yasa fikrinin Müslümanlar nezdinde benimsenmediğini söylemektedir. Said'e göre, kulak, göz ve kalplerine gereğince işlerlik kazandırmayan bir kavmi, içinde bulunduğu yüzkarası durumdan kurtarmak Kitap ve sünnetin görevi değildir. Müslümanların eylemsiz olarak bir değişim beklemeleri ve yasaları keşfetmek için gayret sarf etmek yerine pasif olarak davranmalarını şiddetle eleştirmektedir. İnsanların yasaları keşfedememelerinin nedenlerini Kur'an'da akıl ve yasalar başlığı altında değerlendirmeye çalışan Said'in konu hakkındaki görüşlerine yer vermek istiyoruz.

³⁷ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 110.

³⁸ Said, *a.g.e.*, s. 112.

³⁹ Kutup, *a.g.e.*, C. 1, s. 81.

⁴⁰ Said, *a.g.e.*, s. 119.

1.4.Kur'ân'da Akıl ve Yasalar

Akıl ve yasa, Kur'ân'da yer alan temel kavramlardır; onların tuttuğu yer arızı değil, merkezidir. Gerek tabiat olayları üstüne ve gerekse geçmiş ümmetlerin durumları hakkında düşünürken Kur'ân-ı Kerim'de onlardan söz eden birçok ayetle karşılaşırız. Kur'ân bunları insan hayatına ilişkin olan dalalet ve hidayet meselesine karşılık getirirken zikreder. Cevdet Said bu bölümde insan aklına isabet eden atalet sebepleri ile afak ve enfüsi ayetlerle Kitapın ayetlerini beraber okumanın önemi üzerinde durmaktadır.

Mütefekkirimize göre, insan aklına isabet eden ataletin asıl kaynağı önemlidir. Ona göre ataletin kaynağı, varlık ve oluşun boş ve anlamsız bir oyun olduğuna inanmaktır. Bu anlamsız inanç, evrendeki düzeni, yasaları ve insanın düşünme gücünü bunlarla olan ilişkisini görememekten kaynaklanmaktadır. Bu ilişkiyi bu bağlantıyı göremeyen kimse şüphesiz ki ne dünyevi ne de uhrevi hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceği gibi, onun ne bireysel ne de toplumsal bir sorumluluk hissetmesi de mümkün olmayacaktır. Said Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamsız inanç biçiminin doğurduğu afetlerden sadece beşini ele almıştır. Bunlar; Gaflet⁴¹ yüz çevirme⁴² yalan ve yalanlama⁴³, heva (nefsin kontrol edilmez şer arzuları) ve atalara uymadır.

Said, yüz çevirmenin sebebini, düşünme gücü ile oluş yasaları arasındaki ilişkinin görülememesine bağlamaktadır. Göklerde ve yerde olan nice ayetlerden, öğütlerden⁴⁴ yüz çevirdiklerini ifade etmektedir.

Düşünür, yalanlama, büyüklenme, yüz çevirme ve gafletin, nefisle ilgili olarak meydana geldiğini dile getirmektedir. Yalan, kötü kavramlar, düşünceler ve itikadlardan müteşekkil bir psikolojik yapıya ilişkindir. Bu kaynaktan sonuç olarak yalan ve yalanlama ortaya çıkar.

Yalanlama olgusunu incelerken, temelde ona nefse ilişkin yasalara sahip bir olgu gözüyle bakmamız gerektiğini söyleyen Said, belli görüşlerin (fikirlerin) kendisinde oluştuğu her neftse bu olgunun meydana gelebileceğini ifade etmektedir.

⁴¹ Yunus Suresi: 10/7-8; A'raf Suresi 7/146-147; A'raf Suresi: 7/179.

⁴² Yusuf Suresi: 10/105; Enbiya Suresi: 21/32; Mü'minin Suresi: 23/71.

⁴³ En'am Suresi: 6/21; Fatır Suresi: 35/25; Mülk Suresi: 67/18; Zümer Suresi: 39/59; Yunus Suresi: 10/39; Al-i İmran Suresi: 3/75; Nisa Suresi: 4/50; En'am Suresi: 6/144; Zümer Suresi: 39/3.

⁴⁴ Yusuf Suresi: 12/105; Mü'minin Suresi: 23/71.

Çünkü bu yasa, belirli bir topluma özgü olmayan beşeri bir yasadır. Ve ancak belirli fikirleri taşıyan insanları geneli içine alır. Yalanlama; neftse yerleşik fikirlere az ya da çok, kuvvetli ya da zayıf ölçüde bir uygunluk gösterir.⁴⁵

Düşünür yalan ve yalanlamadan çok onları doğuran anlayışlardan/fikirlerden çekinilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü yalan ve yalanlamadan korkmamız, eğer nefis onları doğuran fikirlerle doluyorsa, onları kendimizden savmaya yetmeyecektir. Müslümanlara inen musibetler yalnızca onların Allah'ın ayetlerinden birçoğunu yalanlamaları, onlardan yüz çevirmeleri değil Müslüman toplumlara inen musibetlerle, nefislerinde taşıdıkları ve bu illetleri meydana getiren yanlış fikirler arasındaki ilişkiyi görememelerindedir.⁴⁶

Said, Allah'ın ayetlerinin hem Kitap'da, hem de afak/enfüste olduğunu söylemektedir. Düşünür afak ile makro kozmos olan alemi, enfüs ile mikro kozmos olan insanı kastetmektedir. Bu alemlerin araştırılıp, keşfedilmesini ve yasalarına ulaşılmasını istemektedir.

Düşünür, Allah'ın ayetlerini anlayamayanların aslında açıkça onları yalanlama durumuyla karşı karşıya olduklarını dile getirmektedir. “İlmen kavrayamadıkları şeyi yalanladılar.” Bununla ilgili olarak Resul (s.a.v.)'ün hiçbir fayda vermeksizin insanların elinde Kitap dolaşırken ilmin kaldırılması ile ilgili hadisini ele alıp bir örnek vermiştik. İlmi kaybedenler nezdinde Kitap ayetleri nasıl işlevini yitiriyorsa, aynı şekilde afak ve enfüs ayetleri de ilmi kaybedenler üzerinde işlevlerini yitirirler. Üstelik afak ve enfüs ayetlerini (bir metni okur gibi) okuyup öğrenemeyiz; onları anlamanın böyle bir yolu yoktur.⁴⁷

Said'e göre afak ve enfüsün ayetlerini okumayı ve onları uygulamayı bilen kimse, Kitap ayetlerinin gerçek olduğunu gösterme gücüne sahiptir. Düşünür bu konuya Muhammed İkbâl'in bu konu hakkındaki görüşlerini aktararak açıklık getirmeye çalışır. Muhammed İkbâl şöyle demektedir: “Afak ve enfüse dair ayetler, Kitap ayetlerinin doğruluğuna tanıklık eder. Kur'ân'ı Kerim bizden kendi metninin dışında ilim aramamızı ister. Yeryüzünde dolaşmamızı, Allah'ın afak ve enfüsteki

⁴⁵ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s.127.

⁴⁶ Said, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁷ Said, *a.g.e.*, s. 128.

ayetlerine bakmamızı ister. Ne var ki onlara bakacağımız yer Kur'ân metni değil afaktır.”⁴⁸

Said, insan aklına musallat olan atalet ve yasaları keşfedememenin sebeplerini anlattıktan sonra, Müslümanların durağanlığından şikâyet etmektedir. Ona göre, Müslümanlar ne Kitap-ı Mestur (satırlara yazılmış Kitap: Kur'ân)'un ayetleriyle ne de Kitabullah-ı Meşhur (Allah'ın yayılmış açıklanmış Kitabı: Evren)'un ayetleri ile hemhal olmaktadır. Yalnızca gözlerini korkarak olgulardan çeviren ürkeklerin ürünleri ile uğraşıp durmaktadırlar. Bundan dolayı gözlem (tabassur) olmadan İslam'ın insanoğlu için dilediği hayat, değerini yitirecektir.⁴⁹

Cevdet Said, insan aklına isabet eden ataletin nedenlerinden olan heva (nefsin istek ve tutkuları) ve atalara uyma konusu üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, ilim kalktığında heva (nefsin başıboş, sorumsuz istekleri) öne çıkar ve insanın ruhunu çekip çevirmeye başlar. İnsan, Allah'ın yasalarına, ilme ve Allah'tan gelen bağışa kulak asmadığı zaman hevasına eğilim duyar. Denge bozulur. Hevasına uymak insana kolay gelir. Bundan dolayı yasa ve ilim insanı ilgilendirmez hale gelir.⁵⁰

Geçmişin ve bugünün insanların tabularının kırılıp, yenilikleri, yasaları keşfetmesinde ki en büyük engellerden bir tanesi de “atalara uyma, ataları körü körüne taklit etme”dir. Said, Müslümanların atalar mirasından yararlanmayı yanlış anladıklarını dile getirmektedir. Kur'ân'a ve Hz. Peygamberin (tüm peygamberlerin) hayatına bakıldığında en dikkate değer hususlardan birinin, insanların değişmesinin istenmesidir. Değişim istenirken belki yapılan en önemli vurgu ise direnenlere atacılık yapmamalarının, doğru yanlış demeden atalarını ölçü almalarının iyi bir şey olmadığıdır. İslam bu anlamda atavizmi, atacılığı reddetmekte, doğru bir hayat uğruna değişmeyi istemektedir.⁵¹

Said, tabiat olaylarında ve beşeri olgularda geçerli olan yasaları yok sayanların, yasaların yerine atalarını taklit etmeye koyduklarını belirtmektedir. Ona göre kendisinden yararlanıldığında atalar mirası yüksek bir öneme sahiptir. Asırların

⁴⁸ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s. 128.

⁴⁹ Said, *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁰ Said, *a.g.e.*, s. 131.

⁵¹ Okumuş, *a.g.e.*, s. 330.

deneyimlerinden yararlanılmış olur. Atalardan yararlanmak için onların ilim ve hidayetle elde ettikleri şeye teslim olmak ve düzeltilmesi gerekli şeyleri sürekli göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak iş onların tahsil ettikleri ilimden yararlanmaktan çıkıp da bizatihi onların ilmin ve yasanın kendisi olduğu, Allah'ın değişmeyen kanununu temsil ettikleri düşüncesine varırsa, o zaman ataların üzerinde bulunduğu şey, boyunlara asılı değirmen taşları haline gelecektir. Bu taşlar da kişiyi hareketten mahrum bırakacaktır.⁵²

Yasa şudur: Atalar mirası yüksek bir öneme sahiptir. Toplumlar, ataların ilim ile elde ettikleri bilgi ve tecrübelerden faydalanmalıdır. Ancak atarından aldıkları her mirası doğru kabul edip onları ilmin ve yasanın yerine koymamalıdır. Ataların işe yarar tecrübelerinden yararlanmak insan için antropolojik bir yasadır.

Cevdet Said'in değişim konusu hakkındaki fikirlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Değişim sünnetullah dediğimiz, yasalar çerçevesinde oluşur. Düşünürü göre bireylerin ya da toplumların (olumlu yönde) değişiminin gerçekleşebilmesi için bu değişmez yasaları keşfetmeleri ve hayatlarında uygulamaları gerekmektedir. Diğer bir husus, değişimin gerçekleşmesinin iki faktörü vardır. Kulun istek ve çabası ve Allah'ın değişimi gerçekleştirmesidir. Said, Allah'ın değişim gücünü topluma verdiğini söyleyerek önce kulun eylem içine girmesini ardından Allah'ın Rad Suresi 11. ayette bahsettiği değişim vadinin meydana geleceğini söyler.

Said, değişimin var olduğunu ancak bu değişimin meydana gelmesinin iki nedeni olduğunu, bunların ilkinin insanın değişme arzusu diğerinin Allah'ın kulun isteği ve çabası sonucu değişimi gerçekleştirmesidir. Düşünür, değişim yasalarını insanların/toplumların keşfetmesi gerektiğini ifade etmektedir. Şayet değişimin arkasında değişim arzusu ve çabası varsa o zaman insan arzu ve isteklerinin doğasını araştırmak gerekmektedir ki, yasalara ulaşılabilirsin.

Said, Müslümanların anlam ve önemini kavrayamadıklarından dolayı yasa fikrine karşı pasif ve ilgisiz kaldıklarını bunun sonucunda da yasaları keşfeden dış güçlerin gücü altında ezildiklerini ifade etmektedir. Müslümanların inançlarına sığınarak, Allah'ın kendilerini koruyacağını ya da inançlarından dolayı kendilerini ayrıcalıklı görerek tembellik içinde olmalarını da eleştirmektedir.

---

⁵² Said, *a.g.e.*, s. 132.

Said, Müslümanların Kur'an ve sünneti esas alarak afaki ve enfüsi ayetleri keşfetmek için gayret sarf etmelerini istemektedir. Bu gayretin sonunda İslam ümmetinin içinde bulunduğu karanlık, buhranlı ortamdan çıkacağını ve hayatın anlam ve amacını keşfedeceğini ifade etmektedir.

Cevdet Said, değişim olmadıkça, değişimin olmayacağını dile getirmektedir. Düşünür, toplumsal değişimin gerçekleşmesi için yasaların keşfedilmesi ve uygulanması üzerinde önemle durmaktadır. Said'e göre toplumsal değişimin gerçekleşebilmesi için; toplumun adalet temeli üzerine kurulu olması gerekmektedir. Ahlaki yozlaşmanın önüne geçilmeli akıl, bilgi ve kültür birikiminden faydalanılmalıdır. Toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşamasına katkıda bulunan inanç ve kültür birliğini sağlamak amacıyla eğitime ve ahlaki terbiyeye önem verilmelidir. Dünyevi ihtiyaçları karşılamak için tabiat yasaları keşfedilerek insanların ihtiyaçlarına ve maddi yetkinliğe ulaşmalarını sağlanmalıdır.

Cevdet Said, değişimin gerçekleşebilmesi için yasaların keşfedilmesi gerektiği üzerinde uzun uzun durmaktadır. Düşünür yasaları keşfetmek için tembellikten, ön yargılardan kurtularak insanların her konuda araştırma yapmalarını, akıl, bilgi, ve geçmiş tecrübelerden faydalanılmasını önermektedir. Bu araştırmalar sonucunda ulaşılan doğru bilgiler insanların doğru eylemlerde bulunmasına katkı sağlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: CİHAT

Kur'an'da “çabalamak, uğraşmak” anlamlarına gelen cihat kavramı, oldukça önemli ancak bir o kadar da tartışmaya açık bir konudur. İslam geleneğinde cihat kavramı şiddet ile özdeşleşmiş durumdadır. Kur'an'da savaş anlamına gelen “kıtal ve harb” kavramları geri planda kalarak, İslam adına gerçekleştirilen her savaş “cihat” başlığı altında incelemeye alınmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insan hak ve özgürlüklerine müdahale edilmesi, insan onurunun ayaklar altına alınması ve savaş şartlarının tam anlamı ile oluşması durumunda Müslümanlara kıtali/cihadı farz kılmaktadır. İslam geleneğinde tam bu noktada, cihadın Müslümanlar tarafından uygulanan savunma savaşı mı yoksa diğer dinlere mensup insanlara –inançlarından dolayı- karşı girişilen saldırı savaşı mı olduğu durumu ortaya çıkmaktadır, taraflar görüşlerini ispat etmek için Kur'an-ı Kerim ve hadislerden deliller sunmaktadır.

Said, bireysel ve toplumsal değişimin meydana gelebilmesi için Müslümanların zihin dünyalarının/fikirlerinin değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Düşünür, İslam dünyasında İslam uğruna canını ve malını feda edecek pek çok kişi olduğunu ancak içlerinde bir konuyu aydınlatmaya çalışan, yıllarını kapsamlı uzun çalışmaya veren, evrendeki yasaları keşfetmek için çaba harcayan kişi sayısının çok az olduğunu ifade etmektedir. Müslümanların içinde bulunduğu ortamda kılıcın kalemden üstün olduğu fikrinin hakim olduğunu söyleyen Said, ne kalemle kılıç arasındaki sağlıklı ilişkinin ne de bu ikisi arasındaki doğal dengenin farkına varılamadığını dile getirmektedir.

Bu bölümde Cevdet Said'in cihat hakkındaki fikirlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Cevdet Said Düşüncesinde Cihat Anlayışı

1.1.Cihadın Mahiyeti

Said'e göre cihadın iki anlamı vardır. Birinci anlamı; engelleri aşmak ve hedeflere ulaşmak için sarf edilen çabadır. İkinci anlamı ise; savaşıdır. Kur'an'da

bu anlamda “kıtal” yani savaş lafzıyla kullanılmaktadır. Kur’ân savaş anlamındaki cihadın, nefsi müdafaa veya zulmü defetmek maksadıyla yapılabileceğini anlatmaktadır. Kur’ân ve sünnet’in tanımlamasıyla da iki anlama gelmektedir. Genel ve özel anlam. Arapça’da ise asıl anlamıyla kullanılır: Çaba sarfetmek. Siyasi literatürde ise; savaşmak anlamında kullanılır. Düşünür, cihadın genel olarak siyasi anlamının kullanıldığını ayrıca bu anlamı Batı ve özellikle günümüz medyasının da desteklediğini ifade etmektedir. Said’ e göre, günümüzde her kim cihat sözcüğünden sadece siyasi yani silahlı mücadele anlamını alırsa hatalıdır. Zira bu kelime hem sözcük hem de lügat anlamıyla kullanılır.⁵³

Said’in cihat hakkındaki görüşlerini doğru tespit edebilmek için İslami toplumun yapılanması hakkındaki görüşlerini incelememiz gerekmektedir. Düşünüre göre, cihat hükümlerinin uygulanabilmesi için İslami toplumun oluşması gerekmektedir.

1.2.İslami Toplumun Yapılanması

Said, İslami bir toplumun savaşarak ve şiddet kullanarak değil tebliğ ve ikna yolu ile yapılandığını ve bütün peygamberlerin de aynı metodu kullandığını ifade etmektedir.⁵⁴ Kur’ân-ı Kerim’de tebliğ/davet sorumluluğunu ele alan çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler tebliğ metodunun önemini ortaya koymaktadır. Özellikle “dinde zorlama yoktur”⁵⁵ ayeti şiddeti devre dışı bırakarak tebliğin önemini vurgulamaktadır.

Said, sorunun üç boyutlu olup, her birinin çözümünün de “apaçık tebliğ” olduğunu vurgulamaktadır. Birincisi; tamamen cahili bir toplumdan İslami bir toplum inşa etmenin yolu “apaçık tebliğdir”. Bu tüm peygamberlerin –bilhassa Hz. Muhammed’in- hayatında apaçık bir gerçektir. İkincisi; ilahi öğretilerden sapan toplumu ıslah edecek yegâne yöntem de “apaçık tebliğdir”. Bu gerçek; “İslam ümmetinin Hakk’tan sapan kesimini ıslah edecek şeyin, yine bu ümmetin ilk neslini ıslah eden şey” olduğu fikrinde birleşen Müslümanların ifadelerinde açık bir şekilde

⁵³ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 57-58.

⁵⁴ Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, Çev. Halil İbrahim Kaçar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s.71.

⁵⁵ Bakara Suresi: 2/256.

yer almıştır. Üçüncüsü; İslami toplumu ayakta tutacak olan yine “apaçık tebliğdir”, Hakk’ gizlememektir.⁵⁶

Peygamber efendimiz ve Müslümanlar on üç yıl boyunca Mekke’de müşriklerin sözlü ve fiili saldırılarına maruz kalmışlardır. Müslümanlara envai çeşit işkenceler yapmanın yanında sosyal hayatlarına da birçok yönden kısıtlamalar getirmişlerdir. Ancak bu süre zarfı içinde Allah-u Teala, müslümanların müşrikler ile sadece Kur’ân ile cihat etmelerine izin vermiş, hiçbir şekilde fiili savaş yapmalarına izin vermemiştir.⁵⁷

“Müslümanlar Mekke döneminde sadece namaz ve zekat ile emrolunmuşlardı. Aynı şekilde belli bir zamana kadar müşriklerin eziyetlerine karşı sabretmeleri ve onlara aldırılmaları emredilmişti. Müslümanlar, düşmanlarından intikam almak için cihada bir an önce müsaade edilmesini temenni ediyorlardı. Ancak birçok sebepten dolayı ortamın buna müsait olmamasından dolayı bu izin verilmiyordu”⁵⁸

Nisa Suresi 77. ayeti kerime, Müslüman cemaat hakkında inmiş ve onunla Yüce Allah Müslümanlara eski adetleri olan intikam asabiyet ve dünyalık şeyler için savaşı, mücadeleyi yasaklamıştır. Onlara rahmet ve şefkat hislerini aşıl原因an namaz ve zekatı emretmiş; gönüllerindeki cahiliye eseri olan asabiyet ateşi dinip yerine en mükemmel insani duygular yerleşinceye kadar hal böyle devam etmiştir. Müslümanlar ise işin başında cihadın hemen farz kılınmasını temenni etmişlerdir. Hatta cihadın olmayışını bir zillet telakki etmiş ve bunun için Hz. peygamberden müsaade istemişlerdir.”⁵⁹

Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber Müslüman toplum yapılarının kendine has bir kimliğe kavuşuncaya kadar en küçük bir güç kullanmalarına müsaade etmemiştir. Ama toplum yapılanıp İslami bütün değerleri teslim olunca, hemen arkasından cihat emri gelmiştir.⁶⁰

⁵⁶ Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, s. 56.

⁵⁷ Furkan Suresi: 52; Kaf Suresi: 45.

⁵⁸ Said, *Ademoğlu'nun İlk Mezhebi*, s. 47.

⁵⁹ Said, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁰ Said, *a.g.e.*, s. 49.

Said, cihat kavramını doğru anlamak için “İslami toplumun yapılanması” konusunun iyi anlaşılmasını ve cihadı anlamada şu iki hususun ayırt edilmesi gerektiğini söylemektedir.

1. İslami bir toplumun yapılanmasına çalışan veya onu ıslah edip fesadına engel olmaya gayret eden kimse ile
2. Teslim olan ve İslam’ a boyun eğen seçkin İslami bir toplumu temsil eden kimsenin ayırt edilmesini.

Said, bu iki grubun aynı sorumluklara sahip olmadığını söylemektedir, cihat ile ilgili değerlendirmelerini birinci grubu esas alarak yaptığını dile getiren düşünür yapmış olduğu değerlendirmeleri ikinci grubun sorumlulukları ile yargılamaya çalışmanın doğru bir netice vermeyeceğini ifade etmektedir.

Düşünürümüz konunun daha net anlaşılması için meseleyi somut misaller ile açıklık getirmeye çalışmaktadır. “Yüce Allah hırsızın elinin kesilmesini⁶¹ emretmektedir. Allah’ın emirlerine boyun eğmeyen bir toplumda yaşayan Müslüman, hırsız yakalayıp elini kesme yetkisini kendisinde görebilir mi? Bunu kendi üzerinde yerine getirilmesi gereken bir farz olarak görebilir mi? Böyle bir ortamda bu ceza yerine getirilmediğinde Kur’ân-ı Kerim’in ayetleri devre dışı bırakılıp hükümsüz hale getirmiş/neshetmiş mi olur?”⁶²

Said, hırsızın elinin kesilmesinin, İslam’ın temsil edildiği bir toplumda gerçekleştirilebileceğini söylemektedir. İslam’ın hükümlerine boyun eğmeyen bir toplumda ve İslam hükümlerini reddeden bir toplumda hırsızın eli kesilemez. Said, böyle bir ortamda Müslüman’ın üzerine düşen görevin tebliğ olduğunu söylemektedir. Müslüman tebliğ görevini yerine getirerek Allah’ın hükümlerini devre dışı bırakmamış olacaktır.

Said, İslam hükümlerine boyun eğilmeyen bir ortamda cezalar/hadlere ait hükümler yerine getirilemez iken, cihat gibi çok ciddi bir emrin nasıl yerine getirileceğini, cihadın (savaş manasında) uygulanması gerektiğini düşünen kimselere, Allah Teala’nın böyle bir ortamda yetki verip vermediğini sorgulamaktadır.

⁶¹ Maide Suresi: 5/38.

⁶² Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, s. 31-32.

İslami bir hayat kurmak üzere yola çıkan Müslümanların şiddete dayalı herhangi bir inkılap gerçekleştirmesine şahit olunmamıştır.⁶³ Bundan dolayı düşünürre göre İslami toplum tahsis edilinceye kadar Müslüman'ın hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayarak tebliğ vazifesini yerine getirmesi gerekmektedir.

Said, İslami toplumun yapılanıp yetkili makamın cihada davet etmesi durumunda Müslümanların geride kalmaması gerektiğini böyle bir durumun farzı yerine getirmemek olacağını ifade etmektedir.⁶⁴

“Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim cihat anında meydandan kaçarsa muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri cehennemdir. Orası varılacak ne kötü yerdir.”⁶⁵

Müslüman, toplum şeriata teslim oluncaya kadar sadece tebliğde bulunacak ve hükümlerin -bilhassa cezaların- uygulanmasına ancak anılan süreç tamamlanınca geçme teşebbüsünde girişecektir.

Bütün beşeri toplumlarda yaşanan bir gerçek vardır ki, sistemin yerleşmesi, toplumun onu ikrar etmesi ve muvafakatini belirtmesiyle mümkündür. Bunun da yolu tebliğden geçer. Sistem; pratiğe ancak toplumu ikrarından sonra yansır. Onun için sistemin pratiğe yansıtmadan önce toplumun olurluğunu/muvafakatini alması şarttır. Said, “önce toplumun yapılanması veya ıslah edilmesi gerekir”, derken bunu ifade etmeye çalıştığını, “İslami değerleri temsil eden toplum” derken bunu kast ettiğini ifade etmektedir.⁶⁶

Said, İslami bir toplum tahsis edilinceye kadar her türlü şiddetten uzak durulması gerektiğini, toplum İslam üzerine yapılandığında farz olan cihadın yapılabileceğini ifade etmektedir. Ancak sıcak savaş anlamındaki kıtal/cihadın gerçekleşmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Ona göre, bu şartlar oluştuğunda cihadın ikinci anlamı olan savaş durumu ortaya çıkacaktır.

⁶³ Said, *Ademoğlunun İlk Mezhebi*, s. 35.

⁶⁴ Said, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁵ Enfal Suresi: 8/16.

⁶⁶ Said, *a.g.e.*, s. 48.

1.3.Cihadın Şartları

Geçmişten günümüze kadar cihadın şartları konusunda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Özellikle modern dönemde bu yaklaşımlar radikal, gelenekçi, modernist karakterli ve apolojetik (savunmacı), ve bağlamsalci olarak nitelendirilebilecek tarzdadır.

Said'e göre, cihadın gerçekleşmesinin iki şartı vardır. Şartın ilkinin mücahidin gerçekleştirmesi, diğer şartı da cihat edilen kimsenin gerçekleştirmesi gerekmektedir. Mücahitte sağlanması gereken şart şiddete başvurmaksızın olgun toplumu ve olgun yönetimi gerçekleştirmiş olmasıdır. Bunu şiddete başvurmaksızın ve özetle diyalog ve ikna yöntemiyle yaparsa cihadın ilk şartını gerçekleştirmiş olur. İkinci şart ise; cihat edeceği kimselerin insanları öldürmüş ve düşüncelerinden dolayı yurtlarından çıkarmış olmaları gerekmektedir.⁶⁷

İslam filozoflarından Farabi, savaşın meydana gelme şartlarını geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. Ona göre, sadece şehre dışarıdan gelen saldırıyı engellemek savaş nedeni olamaz. Filozofa göre, bir kavim iyiliklerden habersiz ise önce onları sözlü olarak iyiliğe davet etmeli eğer davete icabet etmiyorlarsa savaş yapılmalıdır. Bir kavmin gücü, bekası şehir halkı için zararlı hale gelmeye başladıysa, onların kökünü kazımak, onları toptan ortadan kaldırmak maksadıyla savaş yapılmalıdır. Bu düşünceye göre düşman zarar vermeden, kendini koruma amacıyla düşmana savaş açılabilir.⁶⁸

Said'in savaşın şartları hakkındaki düşüncelerini değerlendirdiğimizde Farabi'nin düşünceleri ile bir uyum olmadığını anlamaktayız. Said, savaş şartı olarak sadece düşmanın saldırısı, mazlumları öldürmesi ve tehcir etmesine bağlarken, Farabi, şehre karşı yapılabilecek bir saldırı ihtimalinde dahi savaş yapmayı uygun görmektedir. Burada şunu belirtmemiz faydalı olacaktır. Farabi'nin savaş ile ilgili görüşleri klasik fıkıh anlayışındaki cihat kavramı olarak anlaşılmalıdır. Tam

⁶⁷ Cevdet Said, *Din ve Hukuk*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 131-132,135.

⁶⁸ Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, Çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987, İzmir, s. 56-57; Ahmet Kamil Cihan, *Fârâbî'nin Savaş Teorisi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 172-173; Şenol Korkut, *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 168-169.

olarak bağımsız değilse de Farabi savaş konusunu felsefik bir zeminde değerlendirmektedir.

Modern dönemde radikal cihat anlayışını benimseyen Mevdudi ve Seyyid Kutub'un, Müslümanlardan eziyetleri defetmek, çektikleri fitne ve işkencelerden kurtarıp can, mal ve inançlarının emniyetini sağlamak için cihadın farz kılındığı görüşleri, düşünürün görüşleri ile aynıdır. Ancak Mevdudi ve Seyyid Kutub, cihadın şartını düşmanın Müslümanları öldürmeleri ve tehcir etmeleri olarak sınırlandırmamaktadırlar. Onlara göre, İslam'da cihadın amacı, bozuk, fesatçı ve batıl sistemleri kökünden yıkıp, yerine İslam kanunları üzerine kurulmuş bir yönetim getirmektir. Bu görev evrensel bir İslam inkılabıdır.⁶⁹ Yeryüzünde Allah'ın hakimiyetini kurmak için, İslam'la çatışan her türlü yönetim ile savaşılmalıdır. Düşünürlerin bu fikirleri Said'in cihat şartları olarak gördüğü maddelerin dışında kalmaktadır. Çünkü Said'e göre yeryüzünde Allah'ın nizamı savaş ile değil, tebliğ ve ikna metodu ile gerçekleştirilebilir.

Dönemin şartlarına göre evrilme geçiren cihat anlayışına, apolojist (savunmacı) yaklaşım düşüncesi ile açıklık getirenler de olmuştur. Bunlar; Muhammed İkbâl, Muhammed Esed, Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve birçok ilim ve fikir adamı cihatta savunmacı yaklaşımı benimsemişlerdir. Onlara göre cihat hükümleri nefsi müdafaa ile sınırlandırılmıştır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, savaşı ahlaken haklı kılan yalnızca saldırganlığa karşı kendini savunma ilkesidir. Cihat insanları inanca zorlamak değildir. Bu görüşte olan ilim adamları gayrimüslim vatandaşların kendilerine saldırmadığı ve baskı uygulamadıkları sürece Müslümanlar gibi onların da manevi özgürlüklerinin sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar.⁷⁰

⁶⁹ Ebu'l A'la Mevdudi, *Cihad Bilinci*, Haz. Abdulkadir Çoşkun, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 50; Seyyid Kutub, *Cihat Bilinci*, Haz. Abdulkadir Çoşkun, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017.

⁷⁰ Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 308; Muhammed Esed, *İslam'da Devlet ve Yönetim İlkeleri*, Çev. Sinan Yapıcı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008, s. 107; Hayriye Buyuran, *Muhammed Esed'in Ahkam Ayetlerini Tefsiri ve Bunların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006, s.104, 105; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013; Muhammed İkbâl, *Esrar ve Rumuz*, (Esrar-ı Hodi. Rumuz-ı Bihodi), Çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul, 2005, s. 59.

Said'in savaş şartları konusundaki görüşlerinin, düşmanın saldırısı sonucu savunma amaçlı savaşın meydana gelebileceğini savunan Muhammed Abduh ve Esed'in görüşlerine daha yakın olduğunu anlamaktayız.

Cihadın meydana gelme şartları için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları insanları öldürmek ve inançlarından dolayı onları yurtlarından tehcir etmeyi cihat sebebi kabul ederken, bazıları küfrü ve beşeri düzenleri yıkıp Allah'ın nizamını yeryüzüne hakim kılmayı, cihadın sebebi olarak kabul etmişlerdir. Bu iki farklı görüş cihadın savunma savaşı mı, saldırı savaşı mı olacağı sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

1.4.Savunma ve Saldırı Savaşları

Cihat konusunda en çok tartışmaya neden olan konulardan biri de, İslam'ın saldırı savaşına izin verip vermediğidir. Bu konuda İslam düşünürleri iki farklı görüş ortaya koymaktadır. Bazı düşünürler saldırı savaşının İslam dininde olmadığını savunurken, bazı düşünürlerde İslam'ın cihanşümül bir din olduğunu esas alarak saldırı savaşının olduğunu savunmaktadırlar.

Said, İslam'da saldırı savaşının olmadığını savunmaktadır. Saldırı savaşının olduğunu kabul etmenin “dinde zorlama yoktur” ayetinin anlamı ile tutarlı olmadığını söylemektedir. Çünkü saldırı savaşını zorlama olarak kabul eden düşünür, peygamberlerin Allah'a davet süresince şiddete başvurmadıklarını fakat İslami toplumun yapılanması sonrasında onlara kendilerini savunma izni verildiğini ifade etmektedir.

Kur'an "Allah sizi din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara adil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah adil davrananları sever." buyurmaktadır.⁷¹

Bu ayette Allah-u Teala öldürmeyi ve tehciri terk eden, adaleti ve eşitliği kabul eden herkese, iyi ve adil davranmaktan söz etmektedir. Öldürme ve tehcirde bulunmayan insanlar Allah'a veya ahiret gününe inanmasalar dahi onların da bütün

---

⁷¹ Mumtehine Suresi: 60/8.

hakları vardır. Said, bu olmadığı takdirde adalet ve eşitliğin olmayacağını, Allah'a ve ahiret gününe inanmanın hesabının Allah katında olduğunu ifade etmektedir.⁷²

Hz. Peygamber buyurdu ki: “Allah, affi sebebiyle kulunun izzetini artırır.” Düşünürü göre, insanlar zulmeden affetmekle zillete düşeceklerini düşünmektedirler. Ancak Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar, kötülüğü iyilik ile ortadan kaldırırlar. İşte bu dünyanın iyi sonucu bu amelleri yapanlar içindir.”⁷³

“Onlar sizi bırakıp bir tarafa çekildikleri ve sizinle savaşmayıp barışa yanaştıkları takdirde de Allah onlara dokunmanıza izin vermemiştir.”⁷⁴

Yukarıda değindiğimiz gibi, savaşın gerçekleşme şartlarını oldukça geniş bir çerçeveden değerlendiren İslam filozofu Farabi, savunma savaşını tek başına yeterli görmeyerek saldırı savaşının olması gerektiğini söyler. Filozofa göre, belirttiği savaş türlerinin bir hikmeti vardır. Ona göre, savaşın amacı şehrin iyiliğini elde etmek olmalı, aynı şekilde, adalet ve iyiliği yerine getirme anlayışına yönelik olmalıdır.⁷⁵ Farabi'nin adalet ve iyiliği bilmeyen toplumlara bu erdemlerin anlatılması kabul etmemeleri halinde de savaş yapılması gerektiği görüşü, Mevdudi ve Seyyid Kutub'un Allah'ın hakimiyetini gasp eden ve insanlara Allah'ın hükümlerinin ulaşmasını engelleyen beşeri otoritelere karşı savaşılması gerektiği görüşünü akla getirmektedir.

Said'in, cihadın hem hücum hem de savunma savaşı olarak gören, Mevdudi ve Seyyid Kutub'un konu hakkındaki görüşlerine katılmadığını anlamaktayız. Çünkü Mevdudi ve Seyyid Kutub, İslami hücumu, İslam'la çatışan temeller üzerine kurulmuş her türlü yönetime karşı yapılacağını ifade etmektedirler. İslam bunların kökünü kazımak için bütün gücünü ortaya koyarak savaşmalıdır. Kendi yönetimini kurmak için bütün gücünü ortaya koymalı ve bunu korumak için de her türlü çabayı harcamalıdır.⁷⁶

Düşünürün, insanları öldürmeyen, baskı yapıp tehcire zorlamayan inançsız kimselere karşı adil ve eşit olmak gerektiği görüşü, Muhammed Abduh ve Esed'in

⁷² Cevdet Said, *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 155-157; Said, *Düşüncede Yenilenme* s. 168; *Değişim Rüzgarları*, s. 14-15, 91.

⁷³ Rad Suresi: 13/22.

⁷⁴ Nisa Suresi: 4/90.

⁷⁵ Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, s. 56-57.

⁷⁶ Mevdudi, *Cihad Bilinci*, s. 23.

fikirlerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, savaşı ahlaken haklı kılan yalnızca saldırganlığa karşı kendini savunma ilkesidir. Bu görüşte olan ilim adamları gayrimüslim vatandaşların kendilerine saldırmadığı ve baskı uygulamadıkları sürece Müslümanlar gibi onların da manevi özgürlüklerinin sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar.

Said, inanç konusunu savaş sebebi olarak görmez çünkü Allah'a ve ahiret gününe inanmayanların hesabının Allah katında olduğunu ifade eder. Said, dost olarak seçilemeyecek kimselerin Kur'an'da açıklandığını⁷⁷, bunların dışında kalan inançsız kimseler ile iyilik ve adalet üzere bir iletişim geliştirmek gerektiğini ancak Müslümanların bu ayetleri görmezlikten geldiğini beyan etmektedir.

Cevdet Said, bu söylemleri ile cihadı kaldırmadığını sadece Peygamberin cihadının “bölücü” Haricilerin ki ile aynı olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre, dört halife döneminden hemen sonra Emeviler döneminden itibaren bütün Müslümanlar “bölücü” Haricilerin yolunu benimsemişlerdir. Düşünür, baskı ile kurulan bir hükümetin yasal ve dürüst olmayacağını, dalalet ve saldırganlığa dayalı bir hükümet olacağını ifade etmektedir.⁷⁸

Said'e göre, Allah “Dinde zorlama yoktur” diye buyurduğunda cihada son derece katı sınırlar getirmekte; cihat için çok dar bir alan bırakmaktadır. Dindeki farklılık başkasına saldırı sebebi olmadığını ifade etmektedir; ancak bazıları dinde zorlama yoluna gitmektedir. Düşünür, günümüzde birinin cihadı sürdürme şartlarını taşıyan insanlar aradığında, bu şartlara her yerden daha fazla sahip olan İslam dünyasında bulabileceğini söylemektedir. Çünkü Müslümanlar dünyanın diğer bütün bölgelerinde olduğundan daha fazla zorlamaya başvurmaktadırlar. Müslümanların çoğunluğu dünyanın bütün bölgelerine nazaran, baskıyla hükmederek bütün sınırları ihlal eden tağutlar tarafından yönetilmektedirler.⁷⁹

Cihat şartlarının oluşması durumunda sadece savunma amaçlı cihadın yapılabileceğini savunan düşünür, İslami toplumun yapılanması sonrası, seferberliğe davet edilmeleri durumunda, Müslümanların davete icabet etmeleri gerektiğini

⁷⁷ Mumtehine Suresi: 60/9.

⁷⁸ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 63.

⁷⁹ Said, *a.g.e.*, s. 67.

belirten düşünür, seferberliği ilan edecek yetkili makamın kim ya da kimler olduğu konusuna açıklık getirmeye çalışmaktadır.

1.5.Savaş Kararı

Said, savaş anlamında cihadın, İslam toplumunun oluşması için çalışan davetçilerin ve fertlerin değil, şer'i imamın görevi olduğunu belirtmektedir.⁸⁰

Said, halife ile davetçinin eyleminin aynı şeyler olmadığını ifade etmektedir. Bir İslami toplumun yapılanmasına veya ıslahına çalışan kimsenin görevi ile ilahi emirlere teslim olan yapılanmış İslami toplumu temsil eden halifenin görevi de aynı değildir. Bu iki çizgi peygamberlerin hayatında çok net olmasına rağmen pratiğe yansıyan uygulamalar, bu gerçeğin hala anlaşılmadığını ortaya koymaktadır.⁸¹

Müslüman, toplum şeriata teslim oluncaya kadar sadece tebliğde bulunacak ve hükümlerin -bilhassa cezaların- uygulanmasına ancak anılan süreç tamamlanınca geçme teşebbüsünde girişecektir. Said, İslami emirlere boyun eğmeyen toplumlarda cihat kararının alınamayacağını üzerinde önemle durmaktadır.

Düşünüre göre, cihat emrini devlet başkanı verebilir ancak bu emri İslami toplumu temsil eden bir devlet başkanının verebileceğini söylemektedir. Ancak düşünür, pratikte durumun böyle olmadığını, İslami toplumlarda – düşünür bu toplumların İslami hükümlere tam olarak uymadığını söylemektedir-savaş kararları alındığını eleştirmektedir. Bu alınan kararların yanlış cihat anlayışlarını meydana getirdiğini ifade etmektedir. Düşünürün yanlış cihat anlayışları olarak değerlendirdiği yönleri ve örnekleri incelemenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1.6.Yanlış Cihat Anlayışları

Said, Müslümanların yakın tarihini inceleyerek, yanlış cihat anlayışlarının olduğunu iddia etmektedir. Düşünür Müslümanların cihadı yanlış anlamalarını birkaç yönden ele alarak değerlendirmeye çalışır. Bunlardan ilki Müslümanların fiziksel güce verdikleri önem ve bu gücü kullandıkları yerler, sorunları kendi aralarındaki ilişkilerde değil dış güçlerde aramaları, Müslüman ülkelerin bir ayaya gelerek

⁸⁰ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 57-58.

⁸¹ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 64.

aralarında birlik oluşturamamaları olarak sıralar. Said'in kendi gözlem ve deneyimleri ile Müslümanların yanlış cihat anlayışlarına şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Müslüman ülkelerin son yüzyılda savunma sanayine verdikleri önem ve yaptıkları harcamalar üzerine önemle duran düşünür artık günümüzde tank ve bombaların üretimine ihtiyaç olmadığını Enfal Suresi 60. ayet ile açıklık getirmektedir.

“Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayınız. Ordugâhlarda atlar besleyiniz. Böylece hem Allah'ın düşmanını, hem de kendi düşmanınızı, hem de onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşman kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir; siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.⁸²

Said, ayette geçen kuvvetin fiziksel silahlar olmadığını bundan dolayı bu ayeti Müslümanların savaş için ahırlarda at bulundurmak, mızrak ya da kılıç almak olarak anlamamaları gerektiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde, artık tanklar, atom bombaları ya da teton bombaları hazırlamaya da gerek yoktur. Bunların artık hiç biri kullanılmamaktadır. İnsan kontrol etme ve düşünce yeteneğine sahip olduğu sürece farklı alternatiflerde bulunabilir. Çünkü Allah insanın ruhunun yozlaştırılmasına da arındırılmasına da ve gidişata hükmetmesine de izin verir.⁸³

Cevdet Said, ayette geçen kuvvet kelimesinin fiziksel kuvvet anlamına gelmediğini dile getirmektedir. Ancak savaş şartlarının oluşması durumunda düşmana karşı meşru müdafaa yapılması gerektiğini de ifade etmektedir. Bu durumda elinde hiçbir fiziksel kuvveti olmayan Müslümanlar, düşman saldırısı sonucu kendilerini nasıl koruyabilecekler? Said'in fiziksel güce gerek olmadığını, bunların artık kullanılmadığını söylemesi dünün ve günümüz gerçekleri ile çelişmektedir. Ayetin nazil olduğu dönemde anlaşılması ve uygulanması Said'in düşünceleri ile uyuşmamaktadır. Ayette açık bir ifade ile düşmana karşı maddi/fiziksel kuvvet hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir.

⁸² Enfal Suresi: 8/60.

⁸³ Cevdet Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 34.

Asıl sorun fiziksel gücün olmasından ziyade onun nasıl kullanılması gerektiği ile ilgilidir. Bugün dünya ülkeleri savunma sanayinde yarış hali içindedirler. Müslümanlar açısından fiziksel güç elde etmenin amacı, barışı korumak, savaşa her an hazır olmak için olmalıdır. Elinde bulundurduğu gücü kullanmak için fırsat kollamak yerine gücü ile haksız güç kullananların önüne geçmeyi, savaşı, engellemeyi amaç edinmektir. İnsan, kontrol etme ve düşünce yeteneğine gücü elinde nasıl kullanacağını keşfederek de ulaşabilir.

Silah almayı put almaya benzeten Said, İslam ülkelerinin savunma sanayisinde güçlenmek için yaptıkları yatırımları ve bu gücü nerelerde kullandıklarını sorgulamaktadır. Mütefekkirimiz bugün Müslümanların, İsrail'in varlığını İslam dünyası için büyük bir tehdit olarak gördüklerini ifade etmektedir. Ancak ona göre asıl sorun İsrail değil, Müslümanların kendi aralarındaki sorunlardır. Düşünür bu konuya II. Körfez Savaşı ile açıklık getirmektedir.

II. Körfez Savaşı Said'e göre Arapların ve Müslümanların bütün kusurlarını ortaya çıkaran bir olaydır. Bu savaşta İsrail'i unutulmuş ve Müslümanlar birbirlerine düşman olmuşlardır. Bu savaşta İslam öncesi kültür tamamen ön plana çıkmıştır. Araplar kendi kardeşlerine olanca güçleri ile saldırıp birbirlerini İsrail'den daha tehlikeli görmeye başlamışlardır.⁸⁴ Bu savaşta iki Arap ülkesi parçalara ayrılmış itibar ve servetlerini kaybetmişlerdir.⁸⁵

Said, sorunun Arapların kendi aralarındaki fikir, kavram ve ilişkilere dair bir sorun olduğunu ifade etmektedir. Düşünür, savaş içerisinde olan İran ve Irak'a otuz yakın ülkenin silah sattığını, hem bu silahlara verilen paralarla hem de savaşta kısımlarla ümmetin imkânlarının hiç yere heba edildiğini, sonunda da bir yere varılmadığını ifade etmektedir. Düşünüre göre, zorluklarla kovulan sömürgeci güçler, Müslümanlar tarafından bölgeye davet edildi ve böylece tüm çabalar heba edilmiş oldu.⁸⁶

Said, Irak Devleti'nin, İsrail reaktörünü yok etmek yerine Kuveyt'i işgal ettiğini, ancak İsraililerin Irak reaktörüne saldırmakta tereddüt etmediğini

⁸⁴ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 35.

⁸⁵ Said, *a.g.e.*, s. 41.

⁸⁶ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 220; *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol*, s. 11, 340-341.

hatırlatmaktadır.⁸⁷ Said'e göre, eğer Irak, İsrail reaktörünü bombalaysaydı bütün Arapları arkasına almış olurdu. Ancak düşünür, Müslümanların İsrail'e saldırmak yerine birbirlerine saldırdıklarını ve kaybedenlerin Müslümanlar olduğunu vurgulamaktadır.

Said, Müslümanların birbirleri ile savaşmaları üzerine silah kullanımının amacını sorgulamaktadır. Düşünür, "Kendi yararımıza kullanmayacaksak bu füzelerin ne yararı vardır? sorusunu yöneltir. Said, tek bir ülkenin bile çağın seviyesine yükselerek, bugün herkesin yararlandığı bilme dayanarak düşünmesi halinde, bütün Arapları ve Müslümanları etrafına çekeceğini ifade etmektedir.⁸⁸

Said, Arapların kendi aralarındaki sorunları savaşla çözme alışkanlıklarını devam ettirdikleri sürece, kesinlikle hiçbir sorunlarını çözemeyeceklerini iddia etmektedir.⁸⁹

1973 Savaşı'nda Arapların kendi aralarında asgari işbirliği ile⁹⁰ ulaştıkları başarıyı hatırlamalarını isteyen düşünür, Araplar petrolün kendilerine ait olduğunu anlamaları sonucunda korku bariyerini geçerek güven duygusunu hissettiklerini ifade etmektedir.⁹¹

Müslümanların cihadı yanlış anladıklarını dile getiren Said, sorunları dış güçlerin varlığına bağlayan, kendi aralarındaki iletişimsizlikleri görmezden gelen İslam ülkelerini eleştirmektedir. İslam dünyası için bir tehdit olarak görülen İsrail'e karşı birlik olmak yerine İslam ülkeleri birbirini vurmakta ve bu durumdan kazançlı çıkan İslam ülkelerine silah satan dış güçler olmaktadır. Orta doğu'nun coğrafi, sosyal ve siyasal yapısını içinde yaşayarak yakından tahlil etmeye çalışan düşünür, Müslümanların satın aldıkları silahları birbirlerine karşı kullanmaları sonucu fiziksel gücün bir yarar sağlamayacağını düşünmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi fiziksel gücü ne amaçla elinde bulundurması gerektiğini bilmeyen Müslüman

⁸⁷ İsrail, Irak'ın atom bombası geliştirdiği iddiasıyla 7 Haziran 1981'de Osirak Nükleer Santrali'ni vurmuştur.

⁸⁸ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 74.

⁸⁹ Cevdet Said, *Dirilişin Şartları*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 37.

⁹⁰ 15 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliğinin OAPEC Arap-İsrail savaşında, ABD'nin İsrail ordusuna destek vermesinde karşılık olarak ilan ettiği petrol ambargosudur. OAPEC, ABD ve savaşta İsrail'den yana tavır sergileyen ülkelere artık petrol ihraç etmeyeceğini bildirdi. Bununla beraber OPEC üyesi ülkeler dünya petrol fiyatlarını yükselterek ülkelere giren kaynakları artırmaya karar verdiler.

⁹¹ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 41.

toplumlar, hem kendi toplumuna hem de karşı topluma zarar verecektir. İlim ile birleşmeyen güç bireysel ve toplumsal felaketlere yol açacaktır.

Said, sorunun İsrail'in bize bizim ona olan düşmanlığımızda olmadığını asıl sorunun Müslümanların kendi aralarında olduğunu iddia etmektedir. Said, İsrail sorununa Malik Bin Nebi'nin görüşü ile cevap vermektedir. Malik Bin Nebi İsrail'i matadorların kırmızı kumaş parçasıyla mukayese eder: "kırmızı kumaş parçası boğayı öfkelenmek için tutulur. Ve boğa kimin tuttuğunun farkında olmaksızın bu kumaş parçasına boynuz atacaktır; bu şekilde matador da boğayı doğru zamanda bıçaklayabilecektir." Umutlarını silahlara bağlayanlar, gerçekten de İsrail'in kuruluş amacına uygun hareket etmektedirler. Said'e göre İsrail dikkatimizi asıl düşmanlarımızdan başka yöne çekmek için kurulmuştur.⁹²

Malik bin Nebi'nin, İsrail'e birincil değil ikincil sorun gözüyle bakması, Cevdet Said'in düşünce dünyasını etkilemiştir. Malik Bin Nebi'nin bu görüşü Cevdet Said'in olayları değerlendirmesinde temel nokta olmuştur.

Tarihin, barışçıl ilişkilerin de, savaşçı ilişkilerin de neticelerinin en iyi şahidi olduğunu söyleyen düşünür, sonuç olarak, İsrail barışçıl girişimleri engelledikçe, Müslümanların aralarındaki barışı daha da kuvvetlendirmesi gerektiğini ve hatalarından birbirlerini değil, kendilerini sorumlu tutmaları gerektiğini dile getirmektedir.⁹³

Said, Müslümanların bir araya gelerek bir birlik oluşturamadıklarını da eleştirmektedir. Günümüzde Avrupa'da 27 farklı milletin olduğunu söyleyen düşünür Arapların 23 ülkeye sahip olup ve aynı dili konuşmalarına rağmen hiçbirinin bir diğeri ile ittifak etmeyi düşünmediğini ifade etmektedir.

Bugün Avrupa devletlerinin bir araya gelerek Avrupa Birliğini kurduğunu söyleyen Said, Avrupa Birliği'nin fiziksel gücün akıl üzerinde kontrol sağlamak için kullanılmamasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu oluşum baskı ile yürürlüğe girmemiş aksine uzun süredir avantaj ve prestij kazanmak için kullanılan fiziksel çatışmanın yok edilmesine karşılık gerçekleşmiştir. Said, Modern Avrupa'nın Napolyon ya da Hitler tarafından birleştirilmediğini, bu iki liderin de

⁹² Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 35.

⁹³ Said, *a.g.e.*, s. 39.

sınırlarını Rusya ve Arap dünyasına kadar ulaştırmış olmasına rağmen birinin intihar ederek birinin de sürgün edildiği yerde hayatını kaybetmiş olmasına dikkat çekmektedir.⁹⁴

Silah almayı put almaya benzeten ve silah üretiminden ve kullanımından vazgeçilmesini söyleyen düşünür, günümüzde mücadele yöntemlerinin değiştiğini söylemektedir. Said'in değiştiğini söylediği mücadele yöntemlerinin neler olduğuna değinmek istiyoruz.

1.7.Mücadele Yöntemlerinin Değişmesi

Said, dünyanın değiştiğini insanlar arasında mücadele yöntemlerinin de değiştiğini ifade etmektedir. Ancak Müslümanlar buna rağmen hala silahla zafere ulaşacaklarına inanmakta bunun sonucunda da silahlanmaktadırlar. Düşünür, silahın Müslümanlara fayda getirmeyeceğini iddia etmektedir.⁹⁵

Cevdet Said'e göre, dini savunurken asıl mesele daha güçlü kaslara ve daha yıkıcı silahlara sahip olmak değildir daha ziyade daha iyi yönlendirilmiş zihinlere sahip olmak ve insanlara zulüm ve baskıyı kaldırmalarında yardımcı olmaktır. Müslümanların fiziksel güce sıkıca sarılması anlayışlarını engellemektedir. Allah "dinde zorlama yoktur" diye buyururken, zor kullanmayı ortadan kaldırmaktadır.

Cevdet Said, insanların aklı ile güçlü olduğunu, silahı ile olmadığını, savaşlar ve dövüşmelerin geride kaldığını ve sadece cahillerin dövüşüğünü beyan etmektedir.⁹⁶

İşgal altındaki insanların şiddet kullanarak başarılı olamayacaklarını düşünen Said'e göre, günümüzde hala savaş halinde olan İslam ülkelerinin savaşmak yerine, toplumlarını ıslah etmek için uğraş vermeleri gerektiğini savunmaktadır.

Düşünür, "İşgal altında bulunan bölgelerde nasıl bir mücadele metodu kullanılmalı?" sorusuna şu şekilde cevap vermektedir: Savaş dönemi artık bitmiştir. Müslümanlar önce içinde buldukları toplumları ıslah etmelidir. Eziyete bile uğrasalar sabretmelidir. Yasir ailesi işkence altındayken peygamber onlara, kendilerine zulmedenlere karşı şiddet kullanmalarını tavsiye etmedi. Onlara

⁹⁴ Said, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁵ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 18-19; Ademin Oğlu Habil Gibi Ol, s. 381-382.

⁹⁶ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 178.

sabretmelerini tavsiye etti. Nebiler de insanlara toplumlarını ıslah edene kadar gördükleri zulümlere karşı sabretmelerini söylemektedirler.⁹⁷

Düşünür'e göre, bugün Irak ve Filistin'de ki insanlar sabretmelidirler. Çünkü İslam en çok savaş meydanlarında vuruşup şehit olanları değil; zulümler karşısında hakkı söyleyip şehit olanları övmektedir. Düşünür, Müslümanların Irak'ta da, Filistin'de de şiddet kullanarak başarıya ulaşamayacaklarını, zulüm gören toplumların önce kendilerini ıslah etmelerini, kendi içlerinde azgınlıklarını düzeltmeleri gerektiğini dile getirmektedir.

Said, Müslümanların günümüzde Mekke dönemini yaşadıklarını iddia etmektedir. Mekke dönemi genellemesini İslam dünyasının her coğrafyası için geçerli görmektedir.⁹⁸

Düşünür, savaş çağının bittiğini, artık güç elde etmenin farklı yolları olduğunu Japonya ve Sovyet Birliği tarihini kıyaslayarak açıklamaktadır: “Japonya savaşta yenildiği halde, silaha tevessül etmeden dünyanın en önemli ülkelerinden birisi haline geldi. Japonlar, barışçı bir şekilde ve akıllarını kullanarak geliştiler. Oysa sosyalist Rusya, dünyanın tümünü yok edecek bir silah gücüne sahip olmasına karşı çöktü. Sovyetler Birliği herhangi bir düşmanı olmaksızın herhangi bir saldırıya uğramaksızın çöktü. Pakistan'ın da nükleer gücü var ama bir işine yaramıyor. Nükleer güce sahip oldu belki ama demokratik bir ülke olmadı ve istişareye dayanan bir yönetim kuramadı. Sonuçta ise ümmetin imkânları heba edilirken, sorunlarımız ise çözülemiyor çünkü aklımıza değil, hislerimizi kullanıyoruz. Kur'ân'ın onların akılları var düşünmezler, gözleri var görmezler, kulakları var işitmezler derken kastettiği bundan başka nedir ki?”⁹⁹

Düşünür'e göre Sovyetler Birliği'nin dışarıdan bir müdahale olmadan çökmesi olayından toplumsal dersler çıkarılabilir ancak Rusya Devleti bu durumda yıkılıp, yok olmamıştır. Çöküşünün ardından bugün Rusya Devleti, birçok dünya devletlerini geride bırakacak teknoloji ve savunma sanayi alanında hızla ilerlemektedir. Düşünürün konu hakkındaki görüşleri tadil edilmesi gerekmektedir. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler, savunma sanayinde hızlı ilerleyiş ve Batı'nın orta

⁹⁷ Said, *a.g.e.*, s. 182.

⁹⁸ Said, *Düşünce Yenilenme*, 182.

⁹⁹ Said, *a.g.e.*, s. 220.

doğu üzerindeki emelleri düşünürün vermiş olduğu örnekler ile çelişmektedir. Sovyetler Birliği dünden ders çıkararak silahları bırakmak yerine 21. yüzyılın savunma sanayinde kendini kanıtlamaya çalışan ülkelerin başında yer almaya çalışmaktadır. Said, bir toplumun kalkınmasını, doğru bir istikamette ilerlemesini silah gücüne bağlamamaktadır ki bu görüşüne katılmaktayız. Ancak bugün savunma sanayisi güçlü olan ülkelerin, geri kalmış ya da savunma sanayisi kendileri kadar güçlü olmayan ülkelere özellikle de Müslüman ülkelere yaşattıkları ve halen günümüzde de yaşatmakta oldukları zulümler ortadadır. Dış kuvvetlerin sürekli müdahale ettikleri, baskı ve zulmün olduğu bir ortamda sadece Müslüman ülkeler değil hiçbir ülke adil, doğru ve istikamet üzere bir toplum meydana getiremeyecektir.

Değişen dünyada mücadele yöntemlerinin de değiştiğini belirten düşünür, Allah” dinde zorlama yoktur” diye buyururken, zor kullanmayı ortadan kaldırdığını, cihadın silah ile değil fikir ile yapılması gerektiğini, toplumların ıslahının ancak tebliğ ve ikna metodu ile olacağını savunmaktadır. Ancak cihadın mahiyeti, şartları konusundaki farklı görüşler bu konuda da mevcuttur. Seyyid Kutub’un, “dinde zorlama yoktur” ayetini, “Gücünüz yettiğinde, hem kendinizin hem de Allah’ın düşmanı (kafirleri) ve sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği başkalarını (münafıkları) korkutacak kuvvet ve savaş atlarını hazırlayınız.”¹⁰⁰ ayeti ile beraber okunup anlaşılmasını istemektedir. Dine girmede zorlama yoktur ayeti cihadı ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü Allah, Müslümanlardan düşmanı korkutacak kuvvet hazırlamasını istemektedir.

Mevdudi, silahla mücadele vermenin artık uzak geçmişte kaldığı, savaş yöntemlerinin değiştiğini, silahla cihat biçiminin ortadan kalktığını düşünenleri eleştirmektedir. Mevdudi, sadece tebliğ ile yapılan cihadı kabul etmemektedir. Allah’ın yeryüzündeki hâkimiyetine göz diken beşeri güçlerle cihat edilmesini savunmaktadır.¹⁰¹

Said, cihadın daha çok ilim ve tebliğ ile yapılmasını savunurken, Mevdudi ve Seyyid Kutub, cihadın hem ilim ve tebliğ hem de savaş ile yapılması gerektiğini savunmaktadır. Tebliğ faaliyetinin düşmana karşı yeterli bir mücadele şekli

¹⁰⁰ Enfal Suresi: 8/60.

¹⁰¹ Mevdudi, *Cihad Bilinci*, s. 18.

olmadığını, eğer tek başına yeterli bir güç olsaydı peygamberlerin bu kadar zorluk ve zulüm çekmemesi gerektiğini söylemektedirler.

Düşünür, Mekke dönemi genellemesini İslam Dünyası'nın her coğrafyası için geçerli görmektedir. Türklerin, Cumhuriyet devriminden sonra inkılâplar devrimiyle büyük zulümler gördüğünü fakat taşkınlık yapmadan demokratik direniş yolunu seçtiğini bunun sonucunda da Allah'ın Türkiye'yi çok iyi yerlere getirdiğini ifade etmektedir. Müslümanların Türklerden alması gereken çok dersler olduğunu da vurgulamaktadır.¹⁰²

Said, İslami toplumun yapılanması başlığı altında, Allah'ın hükümlerine tam olarak boyun eğmemiş ve İslami bir yapılanmaya ulaşmamış toplumlar için cihadın söz konusu olamayacağı görüşünü söylemiştik. Said, bugün tüm İslam ülkelerini Mekke dönemi şartları içinde olduğunu söyleyerek savaş döneminin bittiğini sadece cahillerin savaştığını söylemektedir. Düşünür, İslami yapılanmayı tamamlayan toplumları da içine alarak savaş döneminin bittiğini söylemesi bir çelişki oluşturmaktadır. Said'in bu ifadelerinden zaman içinde savaşa bakış açısının değiştiğini anlamaktayız. Düşünürün, savaşların sona erdiğini, savaşmanın cahillik olduğunu ifade ederken savunmacı cihat anlayışından ziyade (biraz daha ileriye giderek) cihadın ilim anlamını daha çok öne çıkardığını anlamaktayız.

---

¹⁰² Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 182.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEMOKRASİ

Geçmişten günümüze kadar, insanlar “ideal bir yönetim” arayışı içinde olmuşlardır. Bundan dolayı birçok yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Bu yönetim modelleri kimi zaman iyi kimi zaman kötü olarak görülmüştür. Bu arayış içinde demokrasi modeli de yerini almıştır. Demokrasi kavramı geçmişten günümüze birçok anlam değişikliğine uğrayarak gelmiştir. Demokrasinin yönetici- yönetilen ilişkilerini tanımladığını ifade etmekle birlikte bunun mahiyetinde yer alan üç yüzün üzerinde farklı tanımın olduğu bilinmelidir.¹⁰³

Demokrasinin ne olduğu ve tanımları bir tarafa bu konu hakkında üzerinde durulması gereken şey geçmişten günümüze iktidarın belli bir kesim, aile, soy ve sopa dayalı ellerden halkın söz sahibi olmasına doğru bir evrilmesidir. Demokrasinin yaşama geçirilmesinde kullanılan argümanlar en az demokrasi kadar önemlidir. Bu anlamda laiklik, hukukun üstünlüğü, bireysellik ve vatandaşlık gibi unsurlar olmadan demokratik bir yönetimden bahsetmek mümkün değildir. Dahası demokrasi sadece halkın yönetimde söz sahibi olması değildir; halkın kendisiyle ilgili olarak kendi yaşamı hakkında kararlar alabilmesidir. Kısaca demokrasi bu anlamda bir yaşam tarzıdır. Özellikle İslam dünyası için dikkate alınması gereken bu nokta önem arz etmektedir. Bu konu hakkında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şudur: İslam dünyasında demokrasinin tartışılması esas itibarıyla onun öz itibarıyla iyi ya da kötü bir yönetim biçimi olup olmaması değildir. İslam dünyası bu konuyu ilerlemiş olarak değerlendirdiği gelişmiş Batı ülkelerinin gölgesinde arızî olarak tartışmak ve siyasetin erdemi olarak kabul etmiş görünmektedir. Nitekim aşağıda da görüleceği gibi demokrasinin değerlendirmesini yapan çağdaş İslam düşünürlerinin İlk dört halife dönemine ya da Kuranda istişare ve şurâyı tavsiye eden ayetlere atıflarda bulunmaları henüz demokrasinin çağdaş standartlarda algılanamadığını ve sindirilemediğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁰³ Ahmet Yılmaz, *Demokrasi ve Şura: Bir Mukayese*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1995, s. 4.

Bu bölümde Cevdet Said'in demokrasi hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Cevdet Said Düşüncesinde Demokrasi Anlayışı

İnsanın bu asırda gerçekleştirdiği en büyük icadın demokrasi olduğunu söyleyen Cevdet Said, İslam aleminin en büyük sorununun demokrasiden uzak durması olduğunu ifade etmektedir.

Demokrasi, geçmişte farklı zamanlarda ortaya çıkan bütün ilkel yapılarına rağmen dünya üzerinde çok yeni bir sistemdir. Düşünür, Müslümanların dört halife döneminde belli bir özgür düşünce yapısına sahip olduklarını ancak bu yapıyı kaybettiklerinde belirsiz bir yola girdiklerini ifade etmektedir. Özgür düşünce yapısı düşünöre göre, Muaviye'nin kendisinden sonra başa oğlunu geçirmesi ile yitirmeye başlanmıştır.¹⁰⁴

Batı'nın İslam ülkelerinde demokrasiye izin vermesi konusunda Said, şunları ifade etmektedir. Avrupa demokrasiye sadık ise İran'da yapılan son seçimi -ki bu seçim demokrasinin tam bir biçimde uygulandığının kanıtıydı- hoş karşılaması gerekir. Ancak Said, Batı'nın Müslümanların demokrasi hareketinden ve özellikle başarılı olmalarından korkmaktadır. Düşünür, bu durumun Arap ve Müslüman tüm gençlerin anlamasını istediğini vurgulamaktadır. Said'e göre, İranlılar demokrasiyi demokrasiyle karşılayan ve başarılı olan ilk halktır. Müslümanlar batılı yıkarak, İslami yönetimi ve İslam Cumhuriyeti'ni kurarak rüşdü (doğru yolu bulmuşlar, akıllı davranmışlar, iyilikleri elde edebilecek olgunluğa erişmişlerdir) başarmışlardır. İslam alemi olarak onlara her şey ile destek olunmalıdır.

Said, Lübnan'da on yedi yıl süren iç savaştan ders çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir. Amerika, Fransa ve İsrail Lübnan'a savaşmak için girdiklerinde Lübnan'ın (ne hükümeti, ne ordusu) hiçbir gücünün olmadığını ifade eden düşünür, Lübnanlılar Amerika'yı kovmayı başardıklarını dile getirmektedir. Said, bu örnekten şu sonuca ulaşmaktadır: "Eğer halklar bir şey isterse halkın iradesinin önünde hiçbir güç dayanmaz. Bu halk sayıca az olsa da müstekbirlerin önünde durabilecektir.

¹⁰⁴ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 24-25.

Hiçbir yönetim halkı karşısına alamaz. Ve yine halkına baskıyla hükmedenler düşmanlardan değil halklarından korkarlar.”¹⁰⁵

Düşünür, halkın iradesi konusunda diğer ülkelerden de örnekler getirmektedir. Japonlar, savaşmadan Amerikalıları ülkelerinden çıkarmışlardır. Japonlar adam oldukları zaman Amerika yurtlarını terk etmiştir. Ancak Fransızlara karşı bağımsızlığını kazanan Cezayirli ise Fransa’yı ülkelerinden çıkardıktan sonra birbirlerini vurmaya başlamışlardır. Said, İslam ülkeleri de olsa böyle ülkelere ihtiyacımızın olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁶

Demokrasinin en büyük gücü halktır diyen Cevdet Said, halkın ABD’yi de emperyalistleri de yok edebileceğini iddia etmektedir. Ancak İslam toplumları demokrasi gelirse din yıkılır korkusuna kapılmaktadırlar, hâlbuki din demokrasinin ta kendisidir.¹⁰⁷

3.1. Demokrasinin Mahiyeti

Cevdet Said, demokrasiyi “dinde zorlama yoktur. Ğayy ve rüşd birbirinden ayrılmıştır.” ayetini “Siyasette zorlama yoktur. Ğayy ve rüşd birbirinden ayrılmıştır.” sözüne uyarlayarak açıklamaya çalışır. Düşünürün “ğayy” ve “rüşd” kavramlarına verdiği anlamları açıklamak konunun anlaşılması için faydalı olacaktır.

Said, dinde zorlama, dayatma ve ikrahı Ğayy yani eğrilik adaletsizlik, tutarsızlık anlamlarını vermektedir. Dinde anti şiddetçi tutum, zorlama ve baskıdan uzak durmaya ise rüşd anlamını vermektedir.¹⁰⁸ Bir dinin raşid (doğruluktan, adaletten yana) bir din olması için, mutlaka ikrahsızlık ilkesini getirmiş olması gerekmektedir.

Düşünür, zorlama ve baskının olduğu yerde demokrasinin olmayacağını söylemektedir. Ona göre, sadece dinde değil siyasette, evlilikte, bireysel ve toplumsal tüm ilişkilerimizde zorlama olmamalıdır.

İslam ve demokrasi ilişkisi, son yüzyılda en çok tartışılan, üzerinde ciddi bir literatür oluşturulmuş önemli bir konudur. Bazı İslamcı düşünürler İslam’ın

¹⁰⁵ Said, *a.g.e.*, s. 118-119.

¹⁰⁶ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 124.

¹⁰⁷ Said, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁰⁸ Said, *Adem’in Oğlu Habil Gibi Ol*, s. 152.

demokrasi ile bağdaşacağı fikrini savunurken bazı düşünürlerde İslam'ın demokrasi ile bağdaşamayacağını savunmaktadırlar. Cevdet Said'in, İslam ve demokrasi arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiğini açıklamak istiyoruz.

3.2. İslam ve Demokrasi

Said, İslam'ın demokrasi ile bağdaşacağı görüşünü kabul eden düşünürlerdendir. Düşünür, demokrasiyi büyük bir değer olarak görmektedir. Demokrasinin bir eksikliği mevcutsa, onu yermek yerine, eksikliğini gidermek için çalışılmalıdır. Demokrasinin birleştirici yönüne vurgu yapan mütefekkir, Avrupa devletlerini birleştiren unsurun demokrasi olduğunu dile getirmektedir. Demokrasiyi benimseyen herhangi bir İslam ülkesi, diğer ülkeler için maya konumunda olacaktır. Said'e göre, işte o zaman Avrupa'nın birleştiği gibi, Müslümanlarda imparatorluk, tağut, Hitler, Napolyon esasına göre değil de, eşit bir söz üzerinde birleşecek ve kanun, herkes üzerinde tatbik edilecektir.¹⁰⁹

Herhangi bir ülke demokrasiye karşı ise o İslam'a karşıdır diyen Said, Avrupa'da demokrasiyi kiliseler veya din adamlarının gerçekleştirmediğini, demokrasiyi halkın gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Dünyanın adalete çok muhtaç olduğunu söyleyen mütefekkir, namazın, orucun, haccın adalet olmazsa bir öneminin olmayacağını savunmaktadır.¹¹⁰ Said'in bu ifadelerinden, demokrasinin toplumlara adalet getirdiğini ve demokrasinin halk eli ile gerçekleşmesine dikkat çektiğini anlamaktayız. Demokrasiye karşı olmayı İslam'a karşı olmak ile eş tutan görüşü, İslam'ın demokrasi ile bağdaşacağı görüşünün en güçlü delili olmaktadır.

Teknolojiyi elde etmek zordur; ama ondan daha zoru demokrasiyi elde etmektir. Düşünür bu görüşü ile teknolojiye ilerlemiş ancak halkına zorla, baskı kurarak bir görüşü ya da iktidarı benimsetmeye çalışan ülkelerden bahsetmektedir. Kim demokrasi ile hükmederse o kimse hiç kimseden korkmaz ama demokrasiye karşı gelen kimse hem düşmanından hem de halkından korkar. Düşünür demokrasinin halkın egemenliği ve şuuru ile gerçekleşeceği düşüncesindedir. Bundan dolayı demokratik olmayan yani baskı ve zorlamaya dayanan her yönetim

¹⁰⁹ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 117; *Ademin oğlu Habil Gibi Ol*, s. 342, 371.

¹¹⁰ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 177.

ise halkın gücünden ve düşmanından daima korkmak zorunda kalacaktır. Said, “Dinde zorlama yoktur.” ayetinin şu anlama geldiğini söylemektedir: “Allah kendi hak dinine inanmayı bile zorunlu kılmamıştır, işte gerçek demokrasi budur.”¹¹¹Kâinatın yaratıcısı Allah insana irade vererek seçimlerinde özgür bırakmıştır. Ancak yeryüzündeki gelip geçici yöneticiler insanlar üzerinde baskı kurmakta onların özgür iradelerine müdahale etmektedirler.

Demokrasi: “siyasette zorlama yoktur” demektir. Said’e göre, halkı şiddete, baskıya inanan bir ülkeye demokrasi giremez. Siyaseti baskı ve şiddetle yapmak gayy’ın ta kendisidir. Demokrasi zorlama kabul etmediğinden rüşd’ün ta kendisidir.

Düşünür, Batı dünyasının tamamının iyi olduğunu iddia etmediğini ancak en büyük iyiliklerinin demokrasi olduğunu dile getirmektedir. Demokrasi ona göre, İslam ile uyuşan ve İslam’ın özü sayılan tevhidin aynısıdır. ¹¹²Said, demokrasinin İslam’ın esaslarında var olduğunu söylemektedir. Said’in Batı demokrasisi hakkındaki bu düşünceleri Muhammed Abduh’un, Batı’daki ilim ve gelişmeleri zaman kaybedilmeden alınması gerektiğini ve Batı’daki her keşfin İslam’ın kendi bünyesinde zaten var olduğunu sadece bunu keşfetmek gerektiği görüşü ile benzerlik ifade etmektedir.¹¹³ Said, demokrasiyi yani yönetimin savaşız, kavgasız halkın egemenliğinde olmasını, İslam ile bağdaştığını savunmaktadır.

Mütefekkir, demokrasiyi ilahi/semavi değil bir yeryüzü sorunu olarak değerlendirmektedir. Said’in bu görüşü Cabiri’nin demokrasi görüşüne benzemektedir. Cabiri, İslam dünyasının en büyük sorununun demokrasi olduğunu ifade etmektedir. Cabiri’ye göre, İslam hem din hem de devlettir. Yani laik bir yapı Müslümanlar için söz konusu olamaz. İslam’ın hem din hem de devlet olmasından kaynaklı olarak bir devlet düzeni vardır. Ancak dine ilişkin yaptığı düzenlemeler gibi devlet konusunda düzenleme yapmamıştır. Cabiri’ye göre din mutlak ve değişmez olan alanı, siyaset ise görelî ve değişken alanı temsil etmektedir.¹¹⁴ Görelî ve

¹¹¹ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 177-178.

¹¹² Said, *a.g.e.*, s. 114.

¹¹³Mustafa Sönmez, *İslam Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgani ve Abduh’un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış)*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, Erzurum, 2002, Sayı: 18, s. 170.

¹¹⁴ İbrahim Keskin, *İslam Kültürünün Yapısalcı Analizinin İmkanı: Muhammed Abid el-Cabiri Örneği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2009, s. 212.

değişken bir yapı olan siyaset, içtihat aracılığıyla çağın şartlarına göre düzenlenebilir bir boyuttur. Cabiri, demokrasiyi, beşeri egemenlikte ortaklık olarak tanımlamaktadır.¹¹⁵ Dolayısıyla İslam'ın demokrasiye karşıt olduğunu düşünenlerin ileri sürdüğü “Allah'ın hakimiyeti-kulun hakimiyeti” zıtlığı, Cabiri'de bu şekilde aşılmaya çalışılmaktadır.¹¹⁶

Cabiri, İslam dünyasının en büyük sorununun demokrasi olduğunu ifade etmektedir. Demokrasiyi, genel olarak bütün insanlığın ortak tecrübesi ve mirası olarak gören Cabiri,¹¹⁷ “modern demokrasi biçimlerinden başkası yoktur” diyerek demokrasinin en iyi alternatif olduğunu, demokratik ilkeler uygulanmadan “Şura”nın hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Demokrasinin zorunlu olarak laikliği getireceği anlayışına katılmayan Cabiri'ye¹¹⁸ göre laiklik, Batı'nın kendine has tarihselliğinin sonucudur. İslam'ın hem din hem de devlet olarak tanımlanması teknik olarak laikliği mümkün kılmaktadır.¹¹⁹

Demokrasinin ilahi/semavi değil, bir yeryüzü sorunu olarak gören düşünür demokrasinin misyonu insanlara zulmeden ve despotluk yapan beşeri tanrıların olmamasında saklı olduğunu söyler. Demokrasinin ilk yaptığı şey beşeri tanrıları ortadan kaldırmasıdır. Yeryüzünde bir zamanlar tanrı olmuş krallıklar çok geçmeden düşmekte ve geri gelmemektedirler. Çünkü demokrasi halkaların bu yapay tanrıları aşma imkanı veren bir bilinci olmuştur.¹²⁰

Cevdet Said, demokrasinin İslam'ın esaslarında yer aldığını, İslam'ın özü sayılan tevhidin aynısı olduğunu ve demokrasinin beşeri tanrıları ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Ancak bir yönetim şekli olan demokrasi sadece beşeri tanrıları ortadan kaldırmak ile kalmamış ilahi anlamdaki tanrı inancını da ortadan kaldırmıştır. Demokrasi insanların kendi kendilerini yönetebileceğini, ilahi kanunların ve dinlerin devlette yeri olmadığını ve devletin bütün dinlere eşit

¹¹⁵ Keskin, *a.g.e.*, s. 215.

¹¹⁶ Ahmet Ayhan Koyuncu, *Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışması*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 4, Sayı: 3, 2015, s. 719.

¹¹⁷ Muhammed Abid el-Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 732.

¹¹⁸ Muhammed Abid el-Cabiri, *Çağdaş Arap/İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. A.İ. Pala, M.Ş. Çıkar, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001, s. 104.

¹¹⁹ Koyuncu, *a.g.m.*, s. 719.

¹²⁰ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 133.

mesafede olması gerektiğini söylemektedir. Said'in demokrasiye "dinde zorlama yoktur" ayetini "siyasette zorlama yoktur" cümlesine tebdil ederek açıklık getirmeye çalışmaktadır. Demokrasinin halkın egemenliği ve şuuru ile gerçekleşeceğini dile getiren Said, demokrasiye ilahi/semavi değil bir yeryüzü sorunu olarak değerlendirmektedir. Ancak düşünürün demokrasiyi bir yeryüzü sorunu olarak değerlendirip, demokrasinin halkın elinde gerçekleşeceğini ifade etmesinin yanında demokrasinin ilahi olan her şeyi ortadan kaldırması konusunda detaylı bir açıklama yapmamakla birlikte genel bir ifade ile demokrasinin eksik yanları varsa bunları yermek yerine eksikliğin giderilmesi gerektiğini söylemektedir.

Mevdudi, hiçbir kişi, aile veya sınıfın kendi arzusunu diğer milyonlarca insana zorla kabul ettirmeye ve bu insanları kendi bencil amaçları için kullanmaya hakkı olmadığını, bu ölçüde demokrasi anlayışını doğru ve takdire şayan bulduğunu ifade etmektedir.¹²¹ Mevdudi'nin bu görüşü ile Said'in İslam dünyasındaki baskı ve zorbalıkların demokrasi ile ortadan kaldırılması gerektiği görüşü ile benzerlik ifade etmektedir. Ancak Mevdudi ve Seyyid Kutub'un demokrasiye ilahi/semavi bir anlam yükleyerek konuyu "hakimiyet" tezi ile değerlendirmektedirler. İslam'ın demokrasi ile bağdaşmamasının temelinde, hüküm ve kanun koyma yetkisinin sadece Allah'a ait bir yetki olması vardır. Demokrasi ise hakimiyeti kullara vermektedir. Düşünürler, bunu Allah'ın hakimiyetine müdahale olarak görmektedir.¹²²

Mevdudi ve Seyyid Kutub demokrasiyi Allah'ın hakimiyet alanına bir müdahale, Allah'ın yetkisine ortak koşma olarak değerlendirirken Said ise siyasette insanların birbirine kulluk etmelerinin şirk olduğunu ifade etmektedir. Said, olayı hakimiyet tezi üzerinden değerlendirmemektedir. Ancak Said'in, demokrasi hakkındaki fikirleri bugün İslam'ın demokrasi ile bağdaşıp bağdaşamayacağı konusuna her yönü ile açıklık getirememektedir. Demokrasinin ilahi kanunlara ve din ile ilgili kısıtlamalarına ya da demokrasinin getirdiği devlet, hukukun üstünlüğü, laiklik ve birçok alandaki düzenlemelerine karşı nasıl bir tutum içinde olunması gerektiği konularına düşünür, detaylı bir açıklama yapmamaktadır. Said,

¹²¹ Ebu'l-A'la Mevdudi, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, Çev. Nurettin Temiz, İnkilab Yayınları, İstanbul, 2015, s. 52-53.

¹²² Mevdudi, *İslam'da Siyasal Sistem*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2016, s. 34; Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, Çev. Murat Hazine, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 89,136.

Ortadoğu'nun içinde yaşayan, iç savaşların, iktidar mücadelelerinin neden ve sonuçlarını yakından takip eden bir fikir adamı olarak, demokrasi fikrinin merkezine siyasette zorlamanın olmaması, her alanda halkın egemenlik ve şuurunun ön plana çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. Ancak düşünürün bu düşüncesinin yanında demokrasinin temel kuralları ile İslam dininin temel kuralları arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ile ilgili pek çok soru cevapsız kalmaktadır.

Said, demokrasinin halklara yapay tanrılardan kurtulma bilinci verdiğini ancak bu durumdan İslam ülkelerinin yararlanmadığını, başka ülkelerin yararlandığını ifade etmektedir. Çünkü Müslümanlar bu ülkelerin vardığı ve kralları (beşeri tanrıları) aşığı bilinç düzeyine ulaşmamışlardır.

Said'e göre, demokrasi herkese rağmen dünyayı elektrik gibi saracaktır. Düşünür, siyasette insanların birbirlerine kulluk etmemeleri gerektiğini bunun dinde Allah'a ortak koşmak olduğunu dile getirmektedir. İnsan akli tabiatı itibariyle zorlamaya karşıdır. Akıl da tabiatı itibariyle şiddeti çekip atmaktadır.¹²³

Said'in İslam'ın demokrasi ile bağdaşacağı fikrini savunmasının yanında demokrasinin tüm dünyayı elektrik gibi saracağı düşüncesi demokrasiye verdiği önemi açıklamaktadır. Batı kaynaklı olan demokrasinin birlik, adalet ve beşeri tanrılardan kurtulma özelliklerine vurgu yapan düşünür, bu özellikleri İslam dünyasında da uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Mütefekkir, Batı demokrasisinin olumlu yönlerini sıraladıktan sonra Batılıların demokrasi anlayışı ve uygulamalarında mevcut olan olumsuz yönleri de değerlendirir.

3.3. Batı'nın Demokrasi Anlayışı

Said, Batı'nın demokrasi anlayışının olumsuz yönlerini ele alırken, çifte standart uygulamalarını eleştirmektedir. Yani, Batılılar demokrasiyi kendi ülkelerinde uygulamaya özen gösterirken başka ülkelere karşı özellikle Ortadoğu ülkelerine karşı aynı hassasiyeti göstermemektedirler.

Düşünüre göre, demokrasi ortaya çıkınca, şiddet unsurunun sakıncaları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Demokratik düzenin hakim olduğu bir ülkede yaşayan bir kimsenin, politikada şiddete yönelmesi, şiddet unsurunu bir yöntem olarak

¹²³ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 133-134.

kullanması kesinlikle caiz görülmez hale gelmiştir. Çünkü demokratik sistemin tam olarak uygulama alanına koyulduğu bir ülkede, herhangi bir insanın iktidarını güç kullanarak topluma dayatması kesinlikle caiz değildir. Said eğer birisi iktidarını güç kullanarak insanlara benimsetmeye çalışırsa hukuk düzeninin bu kimseyi suçlayacağını ve o kişiyi hukuk dışı kabul edeceğini söylemektedir.¹²⁴

Mütefekkiye göre, Batı dünyasının insan hakları konusundaki çıkmazı, bu noktadan kaynaklanmaktadır. Batı dünyası hala demokratik bir ülkede politik düzenin/rejimin değiştirilmesi için şiddete, teröre başvurmayı meşru kabul etmektedir. Zira Batı tarihinin dünya görüşünde, baskıyı ortadan kaldırmak için şiddete başvurma, terör yöntemini kullanma bir insan hakkı olarak görülmektedir. Kendisi açısından şiddete başvurmayı insani bir hak olarak gören Batı alemi, İslam aleminin gasp edilmiş haklarını ve yitirdiği bağımsızlığını kazanabilmek için bir mücadelenin içine girmek istediği zaman, bu mücadeleyi terör olarak tanımlamakta ve değerlendirmektedir. Meseleyi bu bağlamda değerlendiren düşünür, fikri söylem ile çağdaş gerçekliklerin ortaya koyduğu çıkmaz arasında müthiş çelişkilere tanık olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

Said, Batı'nın bu durumunu "tağutluk"¹²⁶ kavramı ile açıklamaktadır. Düşünür tağut kavramının Kur'an'da, Hz. Musa ve Firavun kıssasında açıklandığını söylemektedir. Allah Teala Musa'ya, "Firavun'a git ki o tuğyan etmiştir. Piramit sahibi Firavun ki o beldelerde tuğyan etmiştir. Oralarda fesadı yaymıştır."

¹²⁴ Cevdet Said, *Makaleler*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 193.

¹²⁵ Said, *Makaleler*, s. 193-194.

¹²⁶ Tağut: Azgın, sapık, kötülük ve sapıklık önderi, zorba, şeytan, put, puthane, kahin, sihirbaz, Allah'ın hükümlerine sırt çeviren kişi ve kuruluşların tümü, anlamına gelir. Arapça'da "teğa" kökünden türetilmiş olup kelimenin mastarı olan "Tuğyan" Yüce Allah'a isyan etmek anlamına gelmektedir. Tuğyan ile aynı kökten gelen "Tağut" kelimesi; azgın insanlara zorla hükmeden, kafir, zorba kişiyi ifade eder. Kur'an'da Allah, mü'minlerin dostu ve yardımcısı; Tağut ise, kafirlerin dostu ve yardımcısı olarak gösterilmiş ve mü'minlerin "Allah yolunda savaştıkları", kafirlerin ise, "tağut yolunda savaştıkları" 4/26 ifade edilmiştir. 2/257, 4/76. Allah'ın indirdiği hükümlere muhalif olan ve onların yerine geçmek üzere hükümler icat eden her kişi veya kurum tağuttur. Tağut Allah'a karşı isyan etmekle beraber, O'nun kullarını kendisine kul edinmek gayretinde olandır. Bu ise şeytan, papaz, dini veya siyasi lider veyahut da kral olabilir.

Tuğyan:Haddi aşma, zulüm, azgınlık, sapıklık, isyan, küfür demektir. Tuğyan kelimesi "tağa" (zadı, taşı, zulmetti) fiilinin mastarı olarak Kur'an'da dokuz yerde geçer. Ayrıca haddi aşır, azgınlık yapan kişi ve topluluklar manasında (taği) altı yerde geçer. Tuğyan insanın tabiatında vardır. Vahye kulağını tıkayan, kendi aklını yegane rehber kabul ederek kendini beğenen "bencil" insan, bir de çok mal sahibi olup kendini ihtiyaçtan uzak görmeğe başladı mı, tuğyan içine düşmüş olur. Kur'an'da Firavun "Tuğyan" in simgesi olarak takdim edilmiştir. 2/49, 14/6 43/51. Hakkı Yılmaz, *İşte Kur'an*, Hakkı Yılmaz Yayınları, İzmir, 2005, C.1, s. 38-40.

buyurmaktadır. Kur'an-ı Kerim, tağut olan Firavun'un adını yetmiş küsur yerde, Musa'nın adını da yüz küsur yerde zikreder. Kur'an tağutu açıklamak için Firavun'un bütün duygu ve düşünceleri ile konuşmaya başlar. İnsanları korkutma ve kendisini sevdirmeye üslubunu, onları aldatmak ve üzerlerine saltanat kurma uğraşlarını gözler önüne serer. Kur'an'da Kasas, A'raf pek çok sure tağutu tanıtmak için Firavun'dan söz eder.¹²⁷

Cevdet Said, Amerika'yı bugünün Firavunu olarak görmektedir. Firavun: "İnsanları topladı ve 'ben sizin en büyük rabbinizim' dedi.¹²⁸ "Size benden başka bir ilah bilmiyorum, benden başka bir ilah edinirseniz sizi zindana atarım."¹²⁹ "Ben size izin vermeden önce mi O'na inandınız. O halde bu sizin büyüde büyüğünüzdür. Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma ağaçlarında çarmıha gereceğim"¹³⁰ sözlerini söyler. Said, bu tehditleri şimdi, Amerika'nın şu ifadeler ile yaptığını ifade eder: "Sadece gördüğüm şeyleri göreceksiniz ve ben sizi hidayet yoluna ulaştıracam." Firavun, şüphesiz ilahlık taslayıp insanları kendine itaate zorluyordu. Amerika'da aynı şekilde "Her kim benim emrimden çıkarsa muhakkak ki kuşatacak ve dünyasını kurutacağım" diyor. Yani, "benden başka ilah, rab edinirseniz sizi zindan ehlinde yaparım ve size benden başka ilah tanımıyorum, ben insan haklarını savunuyorum" demektedir. Said, Amerika'nın Arap ve İslam ülkelerinin demokratik olmasından çok endişe ettiği için bu ülkeleri kuşattığını ve diktatörlere her türlü yardımı ve desteği sağladığını ifade etmektedir. Ona göre Amerika, Müslüman halkın demokratik olmasını istememektedir. Bunun için düşünür, bu gerçeği bilmemizi ve bütün peygamberlerin, insanları tağutun ibadetinden çıkarmak düşüncesiyle geldiğinin farkında olmamız gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹³¹

Düşünür, Batılı insanın anlam dünyasında "hak" kavramının, tamamen birbiri ile çelişen bir temele oturduğunu Batı'nın tarih boyunca, insan haklarını çiğneyenlere karşı hep başkaldıran bir kılıç olduğunu ancak bunun karşısında insan haklarını

¹²⁷ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 114; *Makaleler*, s. 197-198.

¹²⁸ Nazi'at Suresi: 79/23-24.

¹²⁹ Şu'ara Suresi: 26/29.

¹³⁰ Şu'ara Suresi: 26/49.

¹³¹ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 114-115.

kökünden çiğnemek için veto hakkı gibi (mazlumlara karşı kullanılan) başka bir kılıç bulundurduğunu ifade etmektedir. Düşünür'e göre, hiç kimse bu çelişkinin ve kutsalın, kirli ve bayağı olan ile birbirine karıştırıldığının farkında değildir.¹³²

Bugün Batı ve Amerika bütün dünyaya egemen durumdadır. Muhammed İkbâl onlarla ilgili olarak şöyle demektedir: “Batılılar: ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ ilkesinin sadece yarısını söylemektedirler; çünkü bu cümle tağutu inkarı/reddi ve Allah’a imanı amaçlar. Mesele bu noktadan ele alınıp değerlendirildiğinde, Batılıların kendi ülkelerinde tağutlara küfretmiş, onları reddetmişlerdir. Ama bu ret; onların, dünyanın diğer bölgeleri/milletleri üzerinde tağutlar olmalarını engelleyecek en önemli amil olan Allah’a imana dönüşmemiştir.”¹³³

ABD’nin bir ülkeye müdahale edeceği zaman gerekçesinin demokrasi olmasını Cevdet Said, yaşamındaki bir deneyim ile açıklık getirmeye çalışmaktadır: “Bizim köyümüzde bir hayvan kaybolduğu zaman ev sakinleri bir dua okurlar. Kurdun ağzını bağlarlardı. Kurt yemesin diye. Sabahleyin de kurt açlıktan ölmesin diye kurdun ağzını açarlardı. Dünya şimdi bu hale geldi. Birleşmiş Milletlerdeki, veto sahibi beş ülke dünyanın ağzını bağlamış, bizim kurda yaptığımız gibi istedikleri zaman açıyor, istedikleri zaman bağlıyorlar. Müslümanlara karşı gücü elinde bulunduran ülkelerin yaptıklarını ben buna benzetiyorum.”¹³⁴

Batı, Allah’ın maddedeki kanunlarıyla sıkı ilişki içindedir. Ancak insanlar arası kanunlarla ve başka insanlarla zalimce ve ancak hayvana yakışır bir tutum içindeler. Onlar kendi aralarında adil olsalar da Müslümanlara karşı adil davranmazlar. Mütefekkir, Müslümanların eline güç geçtiği zaman –ki bunun yakın zamanda olduğunu Allah’tan bize öğretmesini ve elimize fırsat geçerse –ki o günler pek yakındır- insanlara zulmetmemeyi diliyoruz.”¹³⁵

İslam âleminin bin yıldan fazla bir süre, dünyanın süper gücü olarak kaldığını ifade eden düşünür, bugün dört yüz yıl gibi bir geçmişe sahip batı medeniyetinin – bizim deyimimizle müşrikler- dünyaya hükmettiğini söyleyerek, İslami idareyle batı idaresi arasındaki farkı şu ifadeler ile ortaya koymaya çalışır: “Sanırım

¹³² Said, *Makaleler*, s. 195.

¹³³ Cevdet Said, *Bir Çıkış Yolu*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 80-81, 130.

¹³⁴ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 202.

¹³⁵ Said, *a.g.e.*, s. 97-98.

Müslümanların siyaseti bugünkülerden daha adildi. Müslümanların fitratlarında ‘Müşrik sayılsalar dahi insanlar asla böcek değildir.’ gerçeği hakimdir. Müslümanlar hiçbir zaman bir kavmi yok etmemiş ve yurdundan sürmemiştir. İslam hakimiyetinin uzun geçmişi buna şahitlik eder. Aydınlanma çağına gelince birçok katliamın yaşandığına şahit olmaktayız. Ne zaman yönetim eline geçse batı, baskılar yapmış ve Müslümanları Endülüs’ten sürmüştür. Müslümanlara iki seçenek sunulmuştur. Ya Hristiyanlığa girerler ya da Endülüs’ü terk ederler. İşte ileride Müslümanlar yönetime gelir de insanlara adil davranmaz veya başkalarından daha az adil olursa o zaman kendimizden, bugün müşriklerin yaptıklarından daha çok utanmalıyız.” demektedir.¹³⁶

Said, demokrasinin Avrupa devletlerini birleştirmelerinden yola çıkarak demokrasinin İslam ülkelerini de bir araya getireceği düşüncesindedir. Demokrasi ile insanların beşeri tağutlara kulluktan kurtardığı ve insanlara özgür iradelerini verdiği için olumlu bakan mütefekkir, Batı’nın kendi sınırlarında demokratik davranıp özellikle İslam dünyasına karşı baskı ve zulüm politikasını izlemesini eleştirmektedir.

Said, demokratik bir yönetimden hem teoride hem pratikte hem devlet içinde hem de devlet sınırları dışında hak ve adalet zemini üzerinde hareket edilmesini beklemektedir. Batı’da demokrasinin olumlu ve olumsuz yanlarını belirten düşünür müslümanların demokrasiye karşı yaklaşımlarını değerlendirmeye çalışır.

3.4. Müslümanların Demokrasi Yaklaşımı

Düşünür, Müslümanların demokrasiye sömürgecilikle içli dışlı olmuş, Frenk Avrupa’nın bir uydurması olarak baktıklarını bundan dolayı da insani değerler yönünde beşeri bir gelişme ve bir ilerleme olduğunu göremediklerini söylemektedir. Düşünür, Müslümanların rüşd’e ilahi bir bağış, olağanüstü bir olay olarak baktıklarını, rüşd’ü tamamen insanın bilincinde ve vicdanında üretilen, insani bir

¹³⁶ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 97-98.

görev olarak değil, devamı mümkün olmayan, yalnızca peygamber ve sahabesine has bir keramet olarak gördüklerini dile getirmektedir.¹³⁷

Demokrasinin insani bir değer olduğunu söyleyen Said, İslam aleminde demokrasinin açığa çıkmamasının bilimsel sebepleri olduğunu ifade etmektedir. Öncelikle demokrasi Müslümanların elinde doğmamıştır. Çok uzun zaman önce Müslümanların rüşdü yitirmesi ile beraber demokrasi ortadan kalkmıştır. Said, rüşd, reşad ve raşidler kavramlarının sürekli tekâmülünün söz konusu olduğunu ancak çok erken zamanlarda bu kavramların kaybolduğunu ifade etmektedir.¹³⁸

Bir kanun ve sünnete bağlı olmadan meydana gelen, her şeyin geldiği gibi gideceğini söyleyen düşünür, bunu korumanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Müslümanlar Said'e göre iki ayırt edici özelliğe sahip olan raşid yönetimi koruyamadılar: 1- Raşid bir yönetim ikrah ve icbar ile meydana gelmez. 2- Raşid yöneticiler iktidarı çocuklarına miras olarak bırakmazlar; nitekim ilk dönem halifeleri bu davranışları yapmamışlardır. Düşünür Müslümanların, yönetimin ikrah ve icbara dayandığını, veraset yoluyla intikal eden asabiyet (kabile bağı) dönüştüğü zamandan beri rüşd'ü yitirmişlerdir. Rüşd'ün bugün bile hala kayıp olduğunu söyleyen Said, şuranın (çoğulculuk) da aynı dönemde yitirildiğini bundan dolayı rüşd ve şurayı da olgu olarak tanıyamadığımızı söylemektedir.¹³⁹

Cevdet Said, Müslümanların rüşd'ün yöneticide değil, millette yani yönetilenlerde olması gerektiğini idrak edemediklerini söylemektedir. Çünkü ancak milletteki rüşd, raşid bir yönetim biçiminin gerçekleşmesini sağlayabilir. Yalnız raşid halifenin bulunması ve kişilikleri böyle bir yönetimin teşekkülünde yeterli değildir. Millet bilinciyle yöneticinin rüşd'ü arasındaki bu ilişkiyi anlayabilmemiz için Said'e göre öncelikle şu gerçeği kavramız gerekmektedir: Raşid bir yönetimin gerçekleştirilmesinde asıl unsur, raşid yönetici değil, milletin yani yönetilenlerin rüşd'üdür.¹⁴⁰

Said'in, demokrasinin halk şuurunda gerçekleşmesi fikrini savunan Malik Bin Nebi'nin görüşünden etkilendiğini anlamaktayız. Nebi, demokrasinin bir halk iktidarı

¹³⁷ Said, *Makaleler*, s.257.

¹³⁸ Said, *a.g.e.*, s. 257.

¹³⁹ Said, *Makaleler*, s. 258.

¹⁴⁰ Said, *a.g.e.*,s. 259.

olarak siyasi manada gerçekleşebilmesi, daha önce o cemiyetin fertlerinde, kendisine ve başkalarına karşı demokratik duyguların uyanmış olmasına bağlı bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹ Ona göre, demokratikleşme iktidarın halkın egemenliğine geçmesi demek değildir. Demokratik anlayış fertlerin şahıslarına nüfus etmemiş ise demokrasinin siyasi bakımdan gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Demokratikleşmeyi, sadece iktidarın mesela kraldan millete intikalinden ibaret olmadığını ifade eden Nebi, halk şuurunda ve geleneğinde demokrasinin temellerini teşkil edecek olan ölçüler, düşünceler ve duyguların teşekkül etmesi gerektiğini söylemektedir. Böyle bir demokrasi anlayışı başarıya ulaşacaktır. Yani halk raşid (olgun, yetkin) olmalıdır.¹⁴²

Benzer bir görüş Muhammed Abduh'un demokrasi anlayışında da mevcuttur. Ona göre, halk yönetimi olarak yorumladığı şura sistemi için, halkın zihniyet ve kültür itibari ile hazır olmasını şart koşmaktadır. O eskilerin "efakari umumi" dedikleri şey gerçekleşmeden demokrasinin bir nizam olarak benimsenebilmesini ve bunun bir hayat biçimi olarak algılanabilmesini imkansız görmektedir.¹⁴³ Malik Bin Nebi ve Muhammed Abduh gibi Said'de demokratikleşmenin halk şuurunda olacağını savunmaktadır.

Düşünür, İslam ülkelerinin demokrasi yönetimini benimsemelerini ve birleşmelerini istemektedir. Demokrasinin birleştirici özelliğine vurgu yapan mütefekkir, AB'yi bu konuda örnek göstermektedir.

Cevdet Said, Avrupa dünyasının daha önce aşiret, kabile ve aile sistemine mahkûm iken bunu aşarak geçtiği bütün savaşlara rağmen tek bir dünya olduğunu ve Avrupa Birliği'nin Allah ve peygamberi katında şuan Müslümanların içinde bulunduğu durumdan daha faziletli bir konumda olduğunu beyan etmektedir.¹⁴⁴ Avrupa Ortak Pazarını (AT/AB), insanlık tarihinde ortaya çıkan, Yüce Allah'ın ayetlerinde bir ayet gören düşünür, Avrupalıların bu olayı hiç zorlamaya

¹⁴¹ Malik Bin Nebi, *İslam Ve Demokrasi*, Çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 14.

¹⁴² Bin Nebi, *İslam ve Demokrasi*, s. 21-22.

¹⁴³ İşcan, a.g.e., s. 354.

¹⁴⁴ Said, *Düşünce Yenilenme*, s. 134; *Adem'in Oğlu Habil Gibi Ol*, s. 341-343.

başvurmadan, yalnızca eşitlik ve adalet ilkesini temel alarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.¹⁴⁵

Avrupa Birliği'ni küçümseyen ve çıkarlar birliği olduğunu söyleyen Müslümanlara Cevdet Said, Müslüman Araplara çıkarlarını kimin yasakladığı sorusunu yöneltmektedir. Boş kibrin dünyadaki kıymetsizlerin yanılığı olduğunu söyleyen düşünür, AB'yi olgunluğun yolu olarak tarif etmektedir. Avrupa, bu birliği akıl ve kar-zarar vasıtasıyla kurmuştur.¹⁴⁶ Avrupa ülkeleri kuvvet ve kabalık ile birleşmemişlerdir.¹⁴⁷ Bugün 27 Avrupa devleti bir araya gelebilirken iki Arap devleti bir araya gelememektedir. İslam Müslümanlardan bir beden gibi olmasını isterken Müslümanlar bir beden olmak yerine Amerika'nın cebine sığmayı tercih etmektedir. Said, İki devletle bile olsa Müslümanlar artık birleşmeleri gerektiğini sonra da Avrupa devletlerini bu birliğe çağırmasını hatta onları demokrasiye davet etmeleri gerektiğini söylemektedir. Ancak bu şekilde dünya da güvenlik ortamı oluşabilecektir.¹⁴⁸

Said'in AB gibi İslam ülkelerinin de birlik oluşturmaları gerektiği düşüncesi Cemaleddin Afgani'nin Pan-İslamizmin fikrini akla getirmektedir. Demokrasi konusunda detaylı bir açıklamada bulunmayan Afgani'nin en çok üzerinde durduğu "müslümanların birliği" konusu olmuştur. Ancak onun bu konudaki görüşleri, tüm dünya Müslümanlarını üniter bir yapı içerisinde birleştirmek tarzında değildir. O, Müslüman milletlerin kendi hür iradeleriyle bağımsız millî devletlerini kurmalarını daha sonra da bu bağımsız devletlerin konfederasyon şeklinde bir birlik oluşturması gerektiğini düşünmektedir. Bu şekilde büyük bir birlik oluşturan Müslümanların güçlü bir şekilde Batı'nın karşısına çıkmaları gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁹ Aynı görüşleri ifade eden Said'de, müslümanların birleşmelerini sonra da, AB'yi İslam birliğine davet etmeleri gerektiğini söyler.

Arap dünyasının uyanışında Mavi Marmara olayının etkili olduğunu söyleyen Said, yirmi seneye kadar bütün Arap ülkelerinin değişimini tamamlayacağını tekrar

¹⁴⁵ Said, *Ademin Oğlu Habil Gibi Ol*, S. 368.

¹⁴⁶ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 174.

¹⁴⁷ Said, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁴⁸ Said, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁴⁹ Fazlurrahman, *İslam*, Çev.Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 310.

dile getirerek Türkiye'nin yaşadığı tüm sıkıntıları kendilerinin de yaşadıklarını, yaşamakta olduklarını ve yaşayacaklarını ifade etmekte ve bunları doğum sancıları olarak nitelendirmektedir. Düşünür, tıpkı Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından birleşmesi gibi Müslüman ülkelerin de kendi aralarında bir araya geleceğine ve birleşeceğine inandığını vurgulamaktadır.¹⁵⁰

Türkiye'nin, İran'dan çok daha demokratik bir ülke olduğunu söyleyen düşünür, Türklerin İranlılardan çok daha fazla demokrasiye sahip çıktığını belirtmektedir. Demokrasi insanlar arasında adaleti sağlamak, zorbalığa başvurmamak ve halka hizmet etmektir. Said, Recep Tayyip Erdoğan'ın gerçekleştirmeye çalıştığı demokrasi devriminin sadece Türkiye'yi değil, bütün İslam Dünyası'nı etkileyeceğini ifade etmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesi konusunda Said, Türkiye'nin kendini geliştirip İslam Dünyası'na dönmesi gerektiğini, Müslümanları birleştirecek tek ülkenin Türkiye olduğunu dile getirmektedir.¹⁵¹

İslam ülkelerinin bugün demokrasiye muhtaç olduğunu savunan Said, başta Arap ve İslam dünyası olmak üzere yirmi yıl içinde dünyada demokrasiye geçmeyen hiçbir ülkenin kalmayacağını iddia etmektedir.¹⁵² Said, tüm İslam ülkelerinin demokrasiye gireceğini ve bunun yirmi yıl içinde gerçekleşeceğini iddia ederken, neden yirmi yıl içinde gerçekleşeceği ya da sürecin nasıl ilerleyeceği konusunda detaylı bir bilgi vermemektedir. Düşünür, bu tezini Arap baharı olayının ikinci yılının sonlarına doğru açık bir şekilde savunmaktadır. Said'in bu tezinin temelinde Arap baharı olayının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

İslam ülkelerinin bugün demokrasiye çok muhtaç olduğunu vurgulayan düşünür, bu konuda endişelerini ve eleştirilerini dile getirirken, demokrasi ile yönetilen Türkiye'nin, İslam ülkelerine örneklik teşkil ettiğini dile getirmektedir.

3.5. BM ve Demokrasi

Said, hakkın güclüye ait olduğu bir dönemde yaşadığımızı belirtirken bu anlayışın aile içinden başlayıp, dünyanın en büyük milletlerarası kurumu olan

¹⁵⁰ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 201.

¹⁵¹ Said, *a.g.e.*, s. 185-186.

¹⁵² Said, *a.g.e.*, s. 199.

Birleşmiş Milletlere varıncaya kadar durumun böyle olduğunu söylemektedir. Uluslararası arenada en büyük kurum olan ve adına Birleşmiş Milletler denilen bu kurum Düşünür'e göre İsrail'i üreten kurumdur. Bunların başında süper güçlerin çıkarlarını gözeten, onların kanları, canlarını korumaktan başka bir şey gözetmeyen Güvenlik Konseyi bulunmaktadır. Said, sıra başkalarının hakkına gelince, onlara karşı da işin başında bulunan süper güç konumundaki üyeler, veto haklarını korumaktadırlar. Veto hakkı orman kanununu temsil eder ve batılı milletlerin bizzat kendilerinin dillendirdikleri "insan hakları" kavramıyla da çelişir. Said, bunun için insanların BM saygı duymadığını ve kararlarını pek ciddiye almadığını söylemektedir.¹⁵³

Düşünür, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyindeki veto hakkının tam anlamıyla tağutluk olduğunu söylemektedir. Güçlülere boyun eğmek tağuta iman etmektir. Şirk sadece lahuti bir sorun değildir. Aksine birinci derecede beşer arasında bir sorundur. İnsani etkileşimdeki dengesizliktir. Tağuta kulluk güce sahip olanın imtiyazlarını kabul etmektir.¹⁵⁴ Büyük devletlerin kullandığı veto hakkı insanlığa ve demokrasiye aykırıdır. Demokrasinin fiziksel ve manevi zulmü yasakladığını söyleyen Said, dünyanın aydınlarını veto hakkının insan haklarına aykırı olduğunu konusuna dikkat çekmedikleri için kınamakta ve atom bombasını icat eden zamanının adamlarını yargılamaya çalışan Bertrand Russell'ı tebrik etmektedir. Düşünür veto hakkını inkar ettiğini çünkü bu hakkın insanlığı ve demokrasiyi başarısız kılan en büyük putlardan olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, demokrasi hakim olunca doğal olarak bütün şiddet görüntüleri ortadan kalkacaktır.¹⁵⁵

Said, bu arenada hakkın sadece veto hakkını kullanabilecek güçte olan ülkelere ait olduğunu belirtmektedir. Mesela BM açısından Amerika ve İsrail karşısında, geriye kalan dünyanın diğer ülkelerinin ve milletlerinin tamamı, hiçbir değer ve anlam ifade etmemektedir. Düşünür Amerika'nın sözünün üstüne söz söyleyecek, aldığı karara itiraz edecek hiçbir gücün olmadığını ifade etmektedir. BM Güvenlik Konseyinde kullanılan veto hakkına karşı koyacak kimsenin olmadığını söyleyen

¹⁵³ Said, *Makaleler*, s. 194.

¹⁵⁴ Said, *Değişim Rüzgarları*, s. 151-152.

¹⁵⁵ Said, *Düşüncede Yenilenme*, s. 134-135.

Said, içinde yaşadığımız dünyada insan hakları kavramı ile temelden çelişen bu evrensel yanlış karşısında herkesin suskun olduğunu ifade etmektedir.

İslam aleminin en büyük sorununun demokrasiden uzak durmak olduğunu söyleyen Said, İslam toplumlarının demokrasi gelirse dinin ortadan kalkacağı algısının yanlış bir değerlendirme olduğunu ifade etmektedir. Düşünürce göre, demokrasi ile din birbirine ters değildir aksine demokrasiye karşı olan bir ülke İslam'a karşıdır. Çünkü Said, demokrasinin olduğu toplumlarda insanlara zulmeden, despotluk yapan beşeri tanrıların sözünün geçmeyeceğini söylemektedir. Demokrasinin benimsendiği toplumlarda herhangi bir insan iktidarı güç kullanarak insanlara benimsetemez. Demokrasinin topluma adalet getirdiğini ifade eden düşünür, demokrasi anlayışının halkın yani yönetilenlerin elinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Demokrasiyi ilahi/semavi değil bir yeryüzü sorunu olarak değerlendiren düşünür, zorlama ve baskının olduğu yerde demokrasinin olmayacağını önemle vurgular. Said, demokrasinin Avrupa ülkelerini birleştirdiği gibi İslam ülkelerini de bir araya getireceğini düşünmektedir. Demokrasiye karşı olan İslam ülkelerine Said, demokrasiyi benimseyerek bir araya gelmelerini önermektedir.

Said, Ortadoğu'nun içinde yaşayan, iç savaşların, iktidar mücadelelerinin neden ve sonuçlarını yakından takip eden, son yüzyılda Ortadoğu'da yaşayan halkların hem iç hem dış güçler ile savaşması sonucu düştüğü vahim duruma yakından şakitlik eden bir fikir adamı olarak, demokrasi fikrinin merkezine siyasette zorlamanın olmaması, her alanda halkın egemenlik ve şuurunun ön plana çıkarılması gerektiğini ve İslam ülkelerinin bir araya gelerek Avrupa Birliği gibi ortak bir güç oluşturmasının önemini savunmaktadır.

SONUÇ

Çağımızın İslam düşünürlerinden birisi olan Cevdet Said, İslami şuurun tashih edilmesi /düzeltilmesi, şiddetin reddi değişim kavramı afaki ve enfüsi ayetlerin araştırılması, anlaşma, uzlaşma, birlikte yaşama gibi konular üzerinde yoğunlaşmasının yanı sıra çağdaş Arap-İslam âleminin yaşadığı düşünsel sorunlar üzerinde çalışmaktadır. Biz bu çalışmamızda Said'in bireysel ve toplumsal değişimin yasalarını, cihat ve demokrasi konuları hakkındaki fikirlerini değerlendirmeye çalıştık.

Said, Müslümanların içinde buldukları buhranlı durumdan zihinlerini değiştirirlerse kurtulacaklarını söylemektedir. Çünkü insan davranışları zihninin bir ürünüdür.

Said, bireysel ve toplumsal değişimi, Rad Suresi 11.ayeti “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.” çerçevesinde açıklık getirmeye çalışmıştır. Düşünür, değişimin yasalara bağlı olduğunu, yasaları keşfettiğimizde değişimin meydana geleceğini savunmaktadır.

Said, Müslümanların düşünme yeteneklerini yerine getirmemeleri, araştırma ve sorgulamada korkak davrandıklarını, atalarının adımlarını takip edip, vehimlerini yasa kabul etmeleri sonucu Kitap ve sünnetten yararlanamadıklarını söylemektedir.

Bugün Allah'a ve ahiret gününe inanmayan insanların yasaları keşfettiğini, bilim-teknoloji, sağlık gibi pek çok alanda ilerlediklerini şahit olmaktayız. Müslümanların yasa fikrini keşfettiklerinde değişimin gerçekleşeceğini söyleyen düşünür, Müslümanların inançlarından dolayı bir üstünlüğünün olduğu düşüncesine kapılarak, yasaları keşfetmek yerine Allah'tan yardım beklentisine girme düşüncelerini sığ ve yanlış bulmaktadır.

Bireysel ve toplumsal değişim insan ve doğanın keşfi ile gerçekleşecek, toplumları karanlıklardan aydınlığa çıkaracak tek formüldür.

Cevdet Said'in üzerinde önemle durduğu başka bir konu Müslümanların cihat anlayışlarıdır. Kur'ani bir kavram olan cihat, geçmişten günümüze kadar üzerinde en çok ihtilaf edilen hatta anlamından saptırılan kavramlardan bir tanesidir.

Cihat kavramının birden çok anlamının olmasına rağmen genelde savaş anlamı ile bütünleşmiş ve yorumlanmıştır. Cihat konusu hakkındaki tartışmalarda cihadın

savaş anlamı üzerinden sürdürülmüştür. “İslam dini barış dinidir” ya da “İslam dini savaş dinidir” diye verilecek bir hüküm doğru olmayacaktır. Çünkü İslam dini, şartlar gerçekleştiğinde savaşa izin veren ama aynı zamanda insanlarla olan ilişkilerin temelinde barış, iyilik ve adaletin hakim olmasını isteyen bir dindir.

Cihat konusundaki en büyük ihtilaf, İslam’da saldırı savaşına izin verilip verilmediği konusudur. Bu konu hakkında filozoflar, İslam hukukçuları ve çağdaş İslam düşünürleri ikiye bölünmüş durumdadır. Her iki görüşte kendi görüşlerine ayet ve hadislerden deliller getirmektedir. İslam’ın cihanşümül bir din olduğunu, i’la-yikelimetullah’ı herkese ulaştırmak amacıyla saldırı savaşı yapılabileceğini savunanların karşısında sadece ülkenin dış tehditlerin saldırısına uğraması sonucu Müslümanlara savunma savaşı izni verildiğini söyleyenler durmaktadır. Öncelikle bu konuda şunu belirtmemiz gerekmektedir ki savaşmak bir amaç değil araçtır. Bizler Allah’ın Kur’an’da sadece savunma savaşına izin verdiği sonucuna ulaşmaktayız.

Ayrıca günümüzde Kur’an ve hadisi referans göstererek, Allah’ın hükümlerini uyguladıkları söyleyen ve masum insanları Allah ve İslam adına katleden gruplar çıkmıştır. İslam dininde inanan-inanmayan her insanın canı kutsal sayılmakta ve hiç kimsenin masum bir insanı öldüremeyeceği Kur’an’da açık bir ifade ile belirtilmektedir. Bugün Müslümanların cihat hakkındaki yanlış görüşlerin önüne geçmeleri gerekmektedir. Bunu da söylem ve eylemleri ile gerçekleştirmelidirler. Cihat sadece sıcak savaş anlamına gelmemektedir. İlim, mal, dil ile yapılan her gayret Kur’an’da cihat olarak adlandırılmaktadır.

Cevdet Said, saldırı savaşını kabul etmemekte hatta savaş döneminin bittiğini söylemektedir. Düşünürün bu görüşlerini iyi bir temenni olarak değerlendirmekle beraber görüşüne katılmamaktayız. Yeryüzünde savaşların pek çok nedenden dolayı çıktığını tarihi verilerden öğrenmekteyiz. Savaşların çıkma nedenlerine bakıldığında merkezinde çıkar çatışması olduğu görülmektedir. Bazen bir ülkenin yer altı zenginliğine, bazen doğal kaynaklarına ya da stratejik konumundan dolayı savaş ilan edilmektedir. Ancak günümüzde bir ülkeye savaş açılacağında bunun ismi savaş olmamaktadır. Bu isim bazen o ülkeye uygarlık götürme, bazen demokrasi ve özgürlük bazen adalet olmaktadır. Bundan dolayı Said’in dediği gibi savaş döneminin bittiğini düşünmek günümüz gerçekleri ile bağdaşmamaktadır. Ancak

düşünürün, İslam ülkelerinin kendi aralarında savaşa son vermeleri ve bir araya gelerek İslam birliğini kurmaları fikrini yerinde bir tespit olarak değerlendirmekte şiddetli kan kaybeden İslam ülkelerine yazılmış ve acilen uygulanması gereken bir reçete olarak görmekteyiz.

Cevdet Said'in üzerinde önemle durduğu bir başka konu ise demokrasidir. Demokrasi kavramı bugün oldukça itibar gören ve çoğu kimse tarafından günümüzün en iyi yönetim modeli olarak kabul edilen bir yönetim şeklidir.

Demokrasi konusunda İslam dünyası büyük oranda ayrışmaktadır. Bazıları İslam ve demokrasi arasında bir bağın kurulabileceğini söylerken bazıları İslam ve demokrasi arasında hiçbir bağın olmadığını savunmaktadır.

İslam'ın demokrasi ile bağdaşamayacağını savunanlar bu durumu iki temel kaynağa dayandırmaktadırlar: Birincisi halk egemenliği Allah'ın egemenliğini gasp etmek anlamına gelmektedir. İkincisi ise; demokraside din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaktadır. Demokrasi laikliği de beraberinde getirdiği için kabul edilemez görülmektedir.

Demokrasinin İslam ile bağdaşacağını savunanlar ise demokrasiyi bir rejimden ziyade bir yönetim mekanizması olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre, İslami ilkeler çerçevesinde farklı bir demokrasi anlayışı oluşturulabilir. Hakimiyet tezine karşı ise; dinin mutlak ve değişmez olan alanı, siyaset ise görelî ve değişken alanı temsil ettiğini, görelî ve değişken bir yapı olan siyasetin, içtihat aracılığıyla çağın şartlarına göre düzenlenebilir bir boyutunun olduğunu savunmaktadırlar. Allah'ın yasalarına dayanan bir demokratik sistem, İslami bir sistem olabilir. İslami demokrasi liberal ve laik demokrasiyi uygulamak yerine kendi değerleri ile yorumlanarak yepyeni bir demokrasi anlayışı ortaya koyabilir

Demokrasiyi isteyen fikir adamları, zulüm ve baskı ile başa geçen yöneticileri indirmek istemekte ve adil bir yönetimin gelmesi için uğraşmaktadırlar. Günümüzde bu fikir adamlarının başında Cevdet Said gelmektedir. İslam dünyasının en büyük sorununun demokrasiden uzak olmaları olarak gören düşünür, İslam dünyasını demokrasiye davet eder. İslam'ın demokrasi ile bağdaştığını savunan düşünür bunu aksini söyleyenleri eleştirir.

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, devlet kurma ile ilgili detaylı bir bilgi vermemektedir. Kur'an-ı Kerim nasıl bir devlet kurulacağını açıklamayarak insanların ileride kuracağı sistemlerin kendi çağ ve dönemlerine göre düzenlemeleri için bir esneklik sağlamaktadır. İslam dini, siyasi meseleleri insanlara bırakmıştır. İslam devlet geleneği olmayan bir topluma gelmiştir. Hz. Muhammed Medine döneminde devlet kurduğunda hem peygamber hem de devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Ancak vefatının ardından yerine kimseyi tayin etmemiştir. Peygamberin vefatından sonra insanların bir araya gelerek halife seçmesi siyasetin insanları ilgilendiren yanını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim bir hukuk kitabından ziyade temel prensipler koyan bir Kitap'tır. Hukuk ile ilgili olduğu söylenen ayetler esas olarak ahlak prensipleri içeren ayetlerdir. Kur'an adil bir toplum yapısından bahseder ancak herhangi bir sistemden bahsetmez. Kur'an toplumda adaletin sağlanabilmesi için gerekli olan her şeyin insan tarafından gerçekleştirilmesini ister.

Devlet ile ilgili yapılacak hususlar Kur'an-ı Kerim'de azdır. Devlet başkanının nasıl seçileceği gibi konular Kur'an'da yer almaz. Bugün demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları insanlığın ortak tecrübesidir. Bunlar evrensel değerlerdir. Bu evrensel değerleri İslam bağlamında şu şekilde değerlendirmemiz mümkündür; İnsan aklı ile tecrübeler elde etmektedir. Allah akla destek olması için vahiy göndermiştir. Bu evrensel değerler akıl, bilim ve insan fitratının süzgecinden geçirilerek değerlendirildiğinde doğru sonuca varılacaktır.

İslam ve demokrasi ya da İslam ve laiklik alanları birbirinden farklı alanlardır. Bunlar birbiri ile karşılaştırılmamalıdır. Din egemenlik iddiasından ziyade insanın hayatına anlam ve değer katmak için vardır. İnsanın dünya ya geliş amacını temellendirmek için vardır. Demokrasi anlayışı insanlığın ortak tecrübesi sonucu oluşan bir değerdir. Demokrasiyi Batı'ya ait bir kavram olarak bakmak yerine gelenekten, kültürden yani insanlığın ortak tecrübesinden ve Kur'an'ın kurucu ilkelerinden faydalanarak (adaletli, iyi, güvenli toplum) yeniden üretmek ve değerlendirmek gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

BUYURAN, Hayriye, Muhammed Esed'in Ahkam Ayetlerini Tefsiri ve Bunların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006.

CABİRİ, Muhammed Abid, Çağdaş Arap/İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma, Çev. A.İ. Pala, M.Ş. Çıkar, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001.

_____, İslam'da Siyasal Akıl, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.

ESED, Muhammed, İslam'da Devlet ve Yönetim İlkeleri, Çev. Sinan Yapıcı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, Kur'an Mesajı, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013.

FARABİ, Es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-Mevcudat, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, Fusulü'l-Medeni, Çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.

FAZLURRAHMAN, İslam, Çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

İKBAL, Muhammed, Esrar ve Rumuz, (Esrar-ı Hodi. Rumuz-ı Bihodi), Çev. Ali Nihat Tarlan, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul, 2005.

İŞCAN, Mehmet Zeki, Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.

KESKİN, İbrahim, İslam Kültürünün Yapısalcı Analizinin İmkânı: Muhammed Abid el-Cabiri Örneği, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2009.

KUTUP, Seyyid, Cihan Sulhu ve İslam, Çev. Bekir Sadak, Çağaloğlu Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, Cihat Bilinci, Haz. Abdulkadir Çoşkun, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017.

_____, Fî Zılâli'lKur'ân, Çev. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç Hikmet Yayınları, İstanbul, 1971.

_____, *Yoldaki İşaretler*, Çev. Murat Hazine, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.

MEVDUDİ, Ebu'lA'la, Cihad Bilinci, Haz. Abdulkadir Çoşkun, Ehil Yayıncılık, İstanbul, 2017.

_____, Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim, Çev. Nurettin Temiz, İnkilab Yayınları, İstanbul, 2015

_____, *İslam'da Siyasal Sistem*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2016.

NEBİ, Malik Bin, İslam ve Demokrasi, Çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

OKUMUŞ Ejder, Dinin Toplumsal İnşası, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

_____, “Hz. Muhammed ve Toplumsal Değişim”, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,(Çorum, 20-21 Nisan 2007).

ÖZSOY, Ömer, Sünnetullah Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması, Fecr Yayınları, Ankara, 2015.

SAİD, Cevdet, Âdemoğlu’nun ilk Mezhebi, çev. Halil İbrahim Kaçar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.

_____, Bir Çıkış Yolu, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016.

_____, Değişim Rüzgârları, çev. Muzaffer Marangozoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Din Ve Hukuk, çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Dirilişin Şartları, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2016.

_____, Düşüncede Yenilenme, derleyen Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Güç, İrade, Eylem, çev. Halil İbrahim Kaçar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Makaleler, çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, Oku Kerem Sahibi Rabbinin Adıyla, çev. Abdullah Kahraman, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.

SÖNMEZ, Mustafa, İslam Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgani ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi, Sayı: 18, Erzurum, 2002.

YILMAZ, Ahmet, Demokrasi ve Şura: Bir Mukayese, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1995.

YILMAZ, Hakkı, İşte Kur'an, Hakkı Yılmaz Yayınları, İzmir, 2005

YOLCU, Mehmet, Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi, Denge Yayınları, İstanbul, 2005.